

יוחנן המטביל באוונגליון הרביעי: העד המהימן לישוע – אלוהים ואדם

רבקה ניר

יוחנן המטביל באוונגליון הרביעי: העד המהימן לישוע – אלוהים ואדם

בשער המאמר:
יוחנן מטביל
את ישו בירדן,
פסיפס מן המאה
השתיים-עשרה,
בזיליקת סן
מרקו, ונציה

באוונגליון הרביעי יוחנן המטביל הוא אחד בשורה של עדים שתפקידם להעיד על זהותו המשיחית של ישוע.¹ עדותו הראשונה משולבת בפרולוג (א, א-ח), שהוא מעין מבוא לאוונגליון כולו:² 'איש היה שלוח מאת אלוהים ושמו יוחנן. הוא בא לעדות [ἐὶς μαρτυρίαν] להעיד על האור כדי שעל פיו יאמינו הכול. הוא לא היה האור. הוא בא להעיד על האור' (א, ו-ח); 'יוחנן העיד עליו וקרא באמרו: "זה הוא שאמרתיו עליו 'הבא אחרי הוא כבר לפני, כי קודם לי היה'" (א, טו).

על יסוד הקטעים המתארים את עדותו של יוחנן רווחת במחקר התפיסה שבאוונגליון הרביעי קיימת מגמה להקטין את דמותו, להציגו רק כעד למשיחיותו של ישוע, ולשלול ממנו כל תפקיד עצמאי.³ לעומת ישוע, המתואר כלוגוס⁴ שנמצא 'אצל אלוהים' וכאור (א, א, ד), יוחנן הוא רק 'איש' שנשלח מאת אלוהים להעיד על האור (א, ו-ח); ישוע אמנם בא אחריו, אבל יוחנן העיד כי הוא כבר היה לפניו (א, טו, ל); יוחנן הודה בפומבי בפני משלחת הכהנים והלויים מירושלים שהוא איננו המשיח, אליהו או נביא (א, יט-כח); לעומת ישוע 'החתן' יוחנן הוא (רק) 'יריד החתן', והוא ילך ויקטן לעומת החתן שילך ויגדל (ג, כט-ל). שלא כבאוונגליונים הסינופטיים, יוחנן איננו מתואר בדמותו של אליהו, אינו נושא נאומים על המשפט הקרב, ולא נאמר כאן דבר על לבושו ומאכלו. הוא בא להטביל במים, אך רק כדי לגלות את ישוע לישראל, ולא נזכר במפורש שהוא הטבילו, והוא גם לא נקרא 'המטביל' באוונגליון זה כולו.

- 1 עדותו נמסרת בחמש הזדמנויות: א, ו-ח, יט-כח, כט-לד, לה-לו; ג, כב-ל.
- 2 על הפרולוג ראו: R.E. Brown, *The Gospel according to John (I-XII) (AB)*, New York 1966, pp. 3-37. על פי הרעה הרווחת האוונגליסט עשה שימוש במקור נוצרי קדום שלתוכו שורבבו הפסוקים על יוחנן הקוטעים את רצף הפרולוג בשני מקומות: א, ו-ח; א, טו. ראו גם: J. Ernst, *Johannes der Täufer*, Berlin & New York 1989, pp. 194-196.
- 3 E.F. Scott, *The Fourth Gospel: Its Purpose and Theology*, Edinburgh 1906, p. 78; M. Goguel, *Au seuil de l'Évangile Jean Baptiste*, Paris 1928, p. 76; R. Bultmann, *The Gospel of John: A Commentary*, Oxford 1971, pp. 17-18; R. Schnackenburg, *The Gospel according to St John*, trans. K. Smyth, New York 1968, p. 283; O. Cullmann, *Early Christian Worship*, Chicago 1953, p. 60; W.C. van Unnik, 'The Purpose of St. John's Gospel', 58, 47, 45, lxxvii-lxx, עמ' 2, (הערה 2), בראון (לעיל, הערה 2), E.L. Cross (ed.), *The Gospels Reconsidered*, Oxford 1960, p. 184; M.S. Enslin, 'John and Jesus', *ZNW*, 66 (1975), pp. 4, 11; R.L. Webb, *John the Baptizer and Prophet: A Socio-Historical Study (JSNTSup, 62)*, Sheffield 1991, pp. 75-77; A.A. Trites, *The New Testament Concept of Witness*, Cambridge 1977, pp. 91-92; W. Wink, *John the Baptist in the Gospel Tradition*, Cambridge 1968, pp. 89-90. 95; M. de Jonge, 'John the Baptist and Elijah in the Fourth Gospel', R.T. Fortna & B.R. Gaventa (eds.), *The Conversation Continues: Studies in Paul & John in Honor of J. Louis Martyn*, Nashville 1990, p. 304; J.P. Meier, *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus*, II, New York 1987, 1994, p. 119; L. Hartman, 'Into the Name of the Lord Jesus': *Baptism in the Early Church*, Edinburgh 1997, p. 20.
- 4 ביוונית: λόγος, המילה, הדבר, הדיבור, דבר אלוהים. על משמעויותיו של המונח בעולם ההלניסטי והיהודי ראו: C.H. Dodd, 'The Prologue to the Fourth Gospel and Christian Worship', E.L. Cross (ed.), *Studies in the Fourth Gospel*, London 1957, pp. 10-12.

כנגד עמדה זו אני מבקשת להוכיח כי לדמותו של יוחנן נודעת חשיבות מכרעת באוונגליון הרביעי. חשיבותו נובעת מתפקידו כעד המהימן לשני ההיבטים בדמותו של המשיח – האלוהי והארכי.⁵

יוחנן העד המהימן

רעיון העדות (ἡ μαρτυρία) תופס מקום מרכזי באוונגליון הרביעי,⁶ והוא אחד האמצעים שנקט האוונגליסט כדי לבסס את אמתות משיחיותו של ישוע על שני היבטיה ולעורר את האמונה בו.⁷ חלק מן העדים הם ארציים, בני אדם שראוהו כמו עיניהם ממש: האישה השומרונית שהעידה בפני המוני שומרונים כי 'הוא אמר לי כל מה שעשיתי' (ד, לט); 'האנשים הרבים שהיו אתו כאשר קרא לאלעזר מן הקבר והקימו מן המתים – העידו על זאת' (יב, יז); התלמידים שיכלו להעיד מפני שהיו עם ישוע מן ההתחלה (טו, כז); העד לצליבה, המזוהה עם התלמיד האהוב, שיכול להעיד על הדם והמים שיצאו מצדו של ישוע (יט, לה; כא, כד); ועדים על-אנושיים – אלוהים (ה, לב, לז), ישוע (ח, יג-יח), מעשי ישוע (ה, לו; י, כה; יד, יא), כתבי הקודש (ה, לט) ורוח הקודש (טז, יג, יד; איגרת יוחנן הראשונה ה, ז).

חשיבותם של עדים אלה נובעת מן האופן שבו מתוארת דמותו של ישוע באוונגליון זה. האוונגליון הרביעי מציג את ישוע לא כחכם פרושי שהתווכח בענייני תורה ומוסר או המשיל משלים, לא כמאגיקון מגרש שדים ולא כנביא שהכריז על בואה של מלכות אלוהים כפי שהוא מוצג באוונגליונים הסינופטיים. כל האוונגליון כולו מכוון לתאר את ישוע המשיח ששלח אלוהים כדי להושיע את העולם, ובדמותו זו הוא מתואר כבעל שני פנים: מצד אחד יש לו פן אלוהי והוא אף מזוהה עם אלוהים עצמו, ומצד אחר יש לו פן אנושי והוא מוצג כבן אדם בשר ודם.⁸ בדמותו האלוהית ישוע מתואר כלוגוס שהיה 'בראשית אצל האלוהים',⁹ כאור האמתי שבא לעולם (א, ט), וכמי שהיה 'בטרם היות

5 לחוקרים שעמדו על תפקידו המכריע של יוחנן באוונגליון הרביעי ראו: M. Hooker, 'John the Baptist and the Johannine Prologue', *NTS*, 16 (1970), pp. 354–358; C.K. Barrett, *The Gospel according to St. John*, London 1962, p. 132; D. Yoon, 'The Lamb of God, The Baptizer, and the Bridegroom: The Gospel of Jesus Christ Revealed in John the Baptist's Testimony concerning Him in the Gospel of John', *Affirmation & Critique*, 16 (2011), pp. 37–48; ארנסט (לעיל, הערה 2), עמ' 215.

6 הפועל μαρτυρεῖν מופיע שלושים ושלוש פעמים ביוחנן לעומת שלושים ושתיים פעמים בשאר ספרי הברית החדשה. שם העצם μαρτυρία מופיע ארבע-עשרה פעמים ביוחנן לעומת שבע פעמים בשאר ספרי הברית החדשה.

7 לצד העדויות השתמש האוונגליון באותות, שהם הנסים שעשה ישוע. נאמר עליהם במפורש: 'אלה נכתבו כדי שתאמינו כי ישוע הוא המשיח בן האלוהים וכדי שבהאמינכם יהיו לכם חיים בשמו' (כ, לא). ראו: טרייטס (לעיל, הערה 3), עמ' M. de Jonge, *Jesus: Stranger from Heaven and Son of God: Jesus Christ and the Christians in Johannine*; 81 *Perspective* (SBL Sources for Biblical Study 11), Missoula 1977, p. 136

8 החלקים באוונגליון הרביעי שבהם ישוע מתואר כאלוהי נקראים על ידי החוקרים כריסטולוגיה גבוהה, והחלקים שבהם הוא מתואר כבן אדם נקראים כריסטולוגיה נמוכה. ראו: B.D. Ehrman, 'Jesus the Man Sent from Heaven: The Gospel according to John', idem, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, New York & Oxford 2000, p. 169

9 על יסוד 'בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ' (בראשית א, א). על הזיקה שבין המונח 'בראשית' במקרא ובתרגומים למונח זה באוונגליון הרביעי ראו: G. Anderson, 'The Interpretation of Genesis 1:1 in the Targums', *CBQ*, 52 (1990), pp. 21–29; D. Boyarin, 'The Intertextual Birth of the Logos: The Prologue to John as a Jewish

העולם', 'מלפני היווסד תבל' (יז, ה, כד; א, טו, ל). אמנם המונח לוגוס מופיע רק בפרולוג, אך ההיבט האלוהי בזהותו המשיחית של ישוע, היבט שמונח זה מבטא, שרוי על האוונגליון כולו: הוא 'הבא מלמעלה והוא מעל הכול' (ג, לא); הוא איננו מן העולם הזה (ח, כג; יח, לו). אלוהים פיאר אותו בזוהר (δόξα) ואהבו (יז, ה, כד), והוא אף נקרא 'אלוהים' בפני תומא תלמידו (כ, כח). בתור בעל פן אלוהי הוא מתואר כבנו של אלוהים האב, 'הבן היחיד (האל) הנמצא בחיק האב' (א, יח), ש'מאת אלוהים יצא ואל אלוהים הוא הולך' (יג, ג; טז, כח), והדרך של המאמין אל אלוהים עוברת רק דרכו: 'המאמין בי לא כי הוא מאמין אלא בשולחי. הרואה אותי רואה את שולחי' (יב, מד). תיאורו כלוגוס נועד להבליט את רוממותו האלוהית והיא מתגלמת בתוארו – בן אלוהים.¹⁰

אולם לצד אלוהותו מהגיש האוונגליון גם את ההיבט האנושי שבמשיחיותו של ישוע, את היותו בן אדם בשר ודם שחי עלי אדמות. היבט זה בא לידי ביטוי באינקרנציה, בהתגשמות: 'הלוגוס נהיה בשר ושכן בתוכנו; ואנחנו ראינו את כבודו, כבוד בן יחיד מלפני אביו' (א, יד).¹¹ הפועל 'נהיה' (ἐγένετο) מציין את השינוי של

המזבח בקריפטת בבזיליקת הבשורה הקתולית בנצרת. בחזית המזבח הכתובת: Verbum caro hic factum est – caro hic factum est 'כאן היה הדבר לבשר' (2007)

10 ראו עוד: יד, יא; ה, יט; ה, כג; ו, מו. ראו: D.L. Mealand, 'The Christology of the Fourth Gospel', *SJT*, 31 (1978), pp. 459-462. על הפן האלוהי של ישוע באוונגליון של יוחנן ראו: R.E. Brown, 'Does The New Testament Call Jesus God?', *Theological Studies*, 26 (1965), pp. 545-573; B.A. Mastin, 'A Neglected Feature of the Christology of the Fourth Gospel', *NTS*, 22 (1975), pp. 32-51; R.G. Hamerton-Kelly, *Pre-existence, Wisdom and the Son of Man* (SNTSMS, 21), Cambridge 1973, pp. 197-215. תל-אביב תשס"ד, עמ' 203-202. הפן האלוהי של ישוע בפרולוג קושר אותו לדמותו של משה, שעל פי עדותו של פילון 'כונה אלוהים' (פילון, על חיי משה א, 158). ראו: P. Borgen, 'Moses, Jesus, and the Roman Emperor: Observations in Philo's Writings and the Revelation of John', *NovT*, 38 (1996), pp. 145-159. למשה ראו עוד להלן.

11 ראו גם: איגרת יוחנן הראשונה ד, ב; איגרת יוחנן השנייה ז; בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 31-32.

הלוגוס, שקודם לכן שכן בזוהר של אלוהים, אבל 'בא אל העולם' והפך להיות אדם, בן תמותה.¹² המילה בשר (σάρξ) מדגישה את זהותו האנושית והארצית¹³ והיא רומזת כבר למותו של ישוע, כפי שעולה מן הפסוק 'הלחם אשר אתן הריהו בשרי בעד חייו של העולם' (ו, נא). בתור אדם הייתה לישוע היסטוריה אנושית: הוא בא מנצרת והיו לו הורים (א, מה; ב, א; ו, מב); הוא הקים לו חוג תלמידים; הוא עלה לירושלים לבית המקדש; הוא דן עם מנהיגי הפרושים והתמודד עם חוגים בחברה היהודית שהתנגדו לו; הוא חולל נסים עלי אדמות; הוא התעייף מן המסע וישב לו ליד באר יעקב (ד, ו); הוא היה צמא וביקש לשתות (ד, ז); הוא היה נסער ברוחו והודעזע (יא, לג); הוא בכה (יא, לה); הוא אהב את מרתא, את מרים אחותה ואת אלעזר (יא, ה); רוחו הייתה מוטרדת לנוכח סבלו הקרב (יב, כז; יג, כא); ולאחר שנצלב יצאו מגופו דם ומים (יט, לד).¹⁴

תפקידם של העדים באוונגליון הרביעי הוא להעיד כי ישוע המשיח הוא גם אלוהים וגם בן אדם, ועדותם צריכה להביא לידי אמונה בו. כך נאמר על יוחנן ש'הוא בא לעדות, להעיד על האור כדי שעל פיו יאמינו (πιστεύωσιν) הכול' (א, ז),¹⁵ ועל העד לצליבתו של ישוע נאמר ש'ראה והעיד [...] למען תאמינו גם אתם' (יט, לה). העדות צריכה הייתה לשכנע את הלא-מאמינים, בעיקר את היהודים, בני עמו; את 'העולם שלא הכירו' ואת 'אלה אשר לו שלא קיבלו אותו' (א, י; יא), אך גם להעמיק את האמונה בקרב תלמידיו וההולכים אחריו.¹⁶

ואכן העדויות הארציות נשאו פרי: בעקבות עדותו של יוחנן המטביל הלכו שני תלמידיו אחר ישוע ויצרו את חוג התלמידים הראשון סביבו (א, לז); עדותה של האישה השומרונית הביאה

12 העולם כאן הוא עולם בני האדם. ראו: R. Bultmann, *Theology of the New Testament*, II, London 1952, pp. 6, 15; המרטון-קלי (לעיל, הערה 10), עמ' 204; ישוע נקרא אדם (ἄνθρωπος). ראו: ב, כה; ה, יב; י, לג; נ, יח; כט; יט, ה; 104. S. Voorwinde, *Jesus' Emotions in the Fourth Gospel Human or Divine?* London 2005, p. 104; ראו עוד: מילנר (לעיל, הערה 10), עמ' 463; *Biblical Theology Bulletin*, 14; 463; J.E. O'Grady, 'The Human Jesus in the Fourth Gospel', *Biblical Theology Bulletin*, 14; 463 (1984), pp. 63-66

13 כך על פי ג, ו; ו, סג. הבשר עומד בניגוד לרוח (πνεῦμα), שמייצגת את הספירה השמימית. ראו: זקוביץ ורוזר (לעיל, הערה 9), עמ' 117-118, 124-125.

14 בולטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 62-63; דוד (לעיל, הערה 4), עמ' 12-15; M.J. Boice, *Witness and Revelation in the Gospel of John*, Grand Rapids, MI 1970, pp. 26-28; J.H. Bernard, *The Gospel according to St. John* (ICC), Edinburgh 1999, pp. xc-xciii; M.C. Tenney, 'The Meaning of "Witness" in John', *Biblia Sacra*, 132 (1975), p. 230; J. Marsh, *The Gospel of St John*, Harmondsworth, MD 1968, pp. 93, 119; O. Cullmann, 'Eiden kai epistusein', *Aux sources de la tradition chrétienne: Mélanges offerts à M. Maurice Goguel*, Neuchâtel 1950, p. 53; הערה 5), עמ' 58-62; P.N. Anderson, *The Christology of the Fourth Gospel*, Eugene, OR 2010, pp. xxxv, lxxx; עמ' 454-453; A.J. Köstenberger, *The Mission of Jesus & the Disciples according to the Fourth Gospel*, Grand Rapids, MI & Cambridge 1998, pp. 46-52; הערה 12), עמ' 64, 66; פרווינדה (לעיל, הערה 12), עמ' 109; המרטון-קלי (לעיל, הערה 10), עמ' 207.

15 זהו המקום הראשון שנוכח בו הפועל להאמין (πιστεύειν), שמופיע באוונגליון זה תשעים ושמונה פעמים! 16 השאלה למי היו מכוונות עדויות אלה נכרכת במחקר בשאלת זהותו של הקהל שאליו פנה האוונגליון. לתשובות שונות ראו: ון אוניק (לעיל, הערה 3), עמ' 394, 397, 410; J.A.T. Robinson, 'The Destination and Purpose of the Fourth Gospel', idem, *Twelve New Testament Studies*, London 1962, pp. 107-125; D.A. Carson, 'The Purpose of the Fourth Gospel: John 20:31 Reconsidered', *JBL*, 100 (1987), pp. 639-651; G.D. Fee, 'On the Text and Meaning of John 20:31', idem, *To What End Exegesis? Essays Textual, Exegetical and Theological*, Grand Rapids, MI 2001, pp. 29-42. על האפשרות שהאוונגליון הרביעי פנה גם לגויים ראו: פריי (לעיל, הערה 9), עמ' 149-199.

לכך ש'שומרונים רבים מן העיר ההיא האמינו בו על סמך הדבר שהעידה האישה' (ד, לט); לאחר שהאנשים הרבים העידו שישוע קרא לאלעזר מן הקבר והקימו מן המתים, 'יצא המון העם לקראתו כי שמעו שהוא עשה את הנס הזה', והפרושים אמרו זה אל זה 'אתם רואים, אין מה לעשות, הנה העולם נוהה אחריו' (יב, יז-יט). העדויות מביאות לאמונה ובעקבותיהן ההמון נוהה אחר ישוע.¹⁷

בתוך שורת העדים הזו יש ליוחנן מקום מיוחד. ראשית, הוא היחיד מבין העדים האנושיים שנשלח מאת אלוהים, כפי שנאמר: 'איש היה שלוח מאת אלוהים ושמו יוחנן' (א, ו, לג; ג, כח). בתאולוגיה של האוונגליון הרביעי רק ישוע מתואר כמי שאלוהים שלח: 'אשר האב קידשו ושלח אותו לעולם' (י, לו).¹⁸ רעיון זה מבטא את ההיבט האלוהי של ישוע, את הסמכות האלוהית שניתנה לו ואת יחסיו האינטימיים עם אלוהים כבנו. אך הוא מבטא גם את דמותו האנושית כמי שציית לאלוהים וירד עלי אדמות כדי לפעול בשליחותו. בתור שליח אלוהים עלי אדמות הוא מתואר כנביא 'הבא אל העולם' (ו, יד; ז, מ), בדומה לנביאי המקרא, שגם הם שליחי אלוהים.¹⁹

לא רק שיוחנן הוא העד היחיד שנשלח, אלא כמו ישוע הוא גם היחיד שבא (ἤλθεν).²⁰ הפעלים נשלח ובא מתייחסים לישוע, שהוא הבן שאלוהים האב שלח, ושכא אל העולם כדי להושיעו: 'שכן אני מאת האלוהים יצאתי ובאתי. הן לא מעצמי באתי. הוא שלחני' (ח, מב). גם יוחנן נשלח ובא מאת אלוהים. אבל שלא כמו ישוע, שהוא האור ש'בא אל העולם' (א, ט), יוחנן בא כדי 'להעיד על האור' (א, ז-ח) ובכך לסלול את הדרך לפעילות התשועה של ישוע (ג, יז; יב, מו-מז).²¹

יוחנן וישוע הם אם כן שני שליחים ששלח אלוהים, ושכאו להעיד עלי אדמות. שניהם קיבלו את סמכותם מאלוהים, ושניהם דיברו את דברי אלוהים (ג, לד). מאחר שאלוהים שלח את יוחנן והוא בא, הוא העד הארצי הקרוב ביותר לישוע שיכול היה להעיד על טיבו האלוהי.

אולם יוחנן היה גם אדם (ἄνθρωπος) שפעל עלי אדמות, ומשום כך יכול היה להעיד לא רק על ההיבט האלוהי של ישוע אלא גם על ההיבט האנושי-הארצי שלו, על כך ש'הלוגוס נהיה בשר ושכן

I. de la Potterie, 'La notion de témoignage dans Saint Jean', J. Coppens et al. (eds.), *Sacra Pagina*, II, Paris 1959, 17 p. 202; שנקנבורג (לעיל, הערה 3), עמ' 286.

18 ראו עוד: ג, יז; ה, לו; ז, לו; ח, טז; יא, יב; מט; יד, כד; כו; יז, ג; כ, כא. רעיון זה מובע ביוונית באמצעות שני פעלים: ἀποστέλλειν, πέμπειν. ראו: בולטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 50; H. Conzelmann, *An Outline of the Theology of the New Testament*, London 1969, p. 341; M. de Jonge, *Christology in Context: The Earliest Response to Jesus*, Philadelphia 1988, p. 145; קסטנברגר (לעיל, הערה 14), עמ' 97-140, במיוחד עמ' 107. על ההיבט האלוהי שבא לביטוי בשליחות ראו: פריי (לעיל, הערה 9), עמ' 73-74.

19 ראו: J.D.G. Dunn, *Jesus and the Spirit: A Study of the Religious and Charismatic Experience of Jesus and the First Christians as Reflected in the New Testament*, London 1975, pp. 82-84; G. Vermes, *Jesus the Jew: A Historian's Reading of the Gospels*, London 1983, pp. 86-99, ושם על הזיקה של הפעלים נשלח ובא לנבואה.

20 על ישוע נאמר פעמים רבות שהוא 'בא אל העולם'. ראו: א, ט; יא, טו; ג, יט; ט, לט; יא, כז; יב, מו; טז, כח; יח, לו. וכן נאמר עליו שהוא בא מאת אלוהים. ראו: ה, מב; יג, ג. או שנאמר רק שהוא בא. ראו למשל: ה, מג; ז, כח. על המשמעות של פועל זה בתורת הגאולה (סוטריולוגיה) ראו: ארנסט (לעיל, הערה 2), עמ' 192; ר' ניר, 'יוחנן המטביל: המאמין הנוצרי הראשון', זמנים, 120 (2012), עמ' 34-36.

21 בולטמן (לעיל, הערה 12), עמ' 33-34; P. Borgen, 'God's Agent in the Fourth Gospel', J. Neusner (ed.), *Religions in Antiquity: Essays in Memory of Erwin Ramsdell Goodenough*, Leiden 1968, p. 142.

בתוכנו' (א, יד). אם כן יוחנן הוא היחיד מכל העדים ששילב בדמותו היבט אלוהי וארצי, ושיכול היה להעיד על שני ההיבטים האלה בדמותו של המשיח.²² ייחודו של יוחנן כעד לישוע בא לידי ביטוי גם בכך ששניהם ינקו את סמכותם מן הכתובים. כמו ישוע, שהכתובים מעידים עליו (ה, לט), כך תפקידו של יוחנן היה מבוסס על הכתובים ('אני קול קורא במדבר פנו דרך ה' כמו שאמר ישעיהו הנביא' וא, כג על יסוד ישעיה מ, ג).²³ עדותו של יוחנן, כמו זו של ישוע, ינקה אפוא משני מקורות הסמכות הרמים ביותר באוונגליון הרביעי – אלוהים והכתובים (ה, לז-לט).²⁴ כל אלה הכשירו אותו להיות העד המהימן המובהק.

יוחנן העד המהימן במחזה המשפט

בדומה לנטייתו של מחבר האוונגליון לתאר את ישוע, אמירותיו והאותות שעשה באופן חזותי-תאטרלי, כך דמותו של יוחנן מוצגת על רקע תפאורה של מעין משפט המתנהל על בימת תאטרון ובו נדון המקרה של ישוע המשיח.²⁵ המערכה הראשונה מתוארת בפרולוג (א, א-יח), ובמרכזה ישיבת הפתיחה של בית המשפט, ההיצג (אקספוזיציה), שבה האוונגליסט מציג את הנפשות הפועלות: אלוהים, ישוע, היהודים ויוחנן, וכן את הסוגיה הנדונה: הלוגוס, שהוא ישוע המשיח, היה אצל אלוהים מבראשית; הוא בא לעולם כדי להביא חיים ואור ולגרש את החושך, אבל העולם לא הכיר בו, ואף היהודים, בני עמו, לא קיבלו אותו. יוחנן עומד כביכול על דוכן העדים ומעיד פעמיים (א, ו-ח, טו) על אמתות זהותו המשיחית של ישוע, על שני פניה: בדמותו האלוהית ישוע הוא הלוגוס, הוא האור האמתי שבא לעולם,²⁶ ושהיה קיים מראשית הבריאה;²⁷ ובדמותו האנושית 'הלוגוס נהיה בשר ושכן בתוכנו' (א, יד), ועל דמות זו יוחנן יכול

22 הוקר (לעיל, הערה 5), עמ' 358.

23 A. Loisy, *Le quatrième évangile: Les épîtres dites de Jean*, Paris 1921, p. 96; ארנסט (לעיל, הערה 2), עמ' 199. שליחותו מבוססת גם על מלאכי ג, א, 'הנני שולח מלאכי לפני', שהוא הפסוק שעליו נשענת שליחותו גם באוונגליונים הסינופטיים.

24 U.C. von Wahlde, 'The Witnesses to Jesus in John 5:31-40 and Belief in the Fourth Gospel', *CBQ*, 43 (1981), p. 386; S. Pancaro, *The Law in the Fourth Gospel* (NovTSup, 42), Leiden 1975, pp. 209-211; C. Bennema, 'The Character of John in the Fourth Gospel', *JETS*, 52, 2 (2009), p. 272

25 K. Grayston, *The Gospel of John*, London 1990, p. 53. תאצ'ר הסביר את השימוש בטכניקה זו בעובדה שמסורת אלה נמסרו בעל-פה ובדרך זו הן נחרתו בזיכרון השומעים. ראו: T. Thatcher, 'John's Memory Theater: The Fourth Gospel and Ancient Memo-Rhetoric', *CBQ*, 69 (2007), p. 501; A.J. Dewey, 'The Eyewitness of History: Visionary Consciousness in the Fourth Gospel', R.T. Fortna & T. Thatcher (eds.), *Jesus in Johannine Tradition*, Louisville & London 2001, pp. 59-70. A.T. Lincoln, *Truth on Trial: The Lawsuit Motif in the Fourth Gospel*, Peabody, MA 2000, pp. 58-65

26 ישוע מתואר כאור: ג, יט-כא; יב, ט, ה; יב, לה-לו, מו. דימוי משיחי זה מבוסס על המקרא ובמיוחד על הפסוק 'העם ההולכים בחשך ראו אור גדול ישיבי בארץ צלמות אור נגה עליהם' (ישעיה ט, ב); ראו: מב, ו-ז; ס, א-ג. על חשיבותו של דימוי זה בעדות יוחנן אמר לינקולן: 'יוחנן המטביל מוצג כעד להיבטים חיוניים בכריסטולוגיה הייחודית של האוונגליון' (לינקולן ושמ, עמ' 59).

27 בפסוק זה יוחנן מעיד לא רק על דמותו האנושית של ישוע אלא גם על טרום-הקיום שלו, רעיון שבא לביטוי ברור במקומות אחרים באוונגליון. ראו: ח, נח; יז, ה, כד. הרעיון של משיח טרום-קיומי נמצא גם בספרות הפסידו-אפיגרפית

(א, א), מוצג כמי שעומד למשפט ומבקש להוכיח ש'הכול נהיה על ידו ומבלעדיו לא נהיה כל אשר נהיה' (א, ג). כמו עם ישראל, שנבחר להיות עד כנגד העמים האליליים שלא הכירו באלוהותו של ה', כך נבחר יוחנן להעיד כנגד מי שלא הכירו בלוגוס ולא קיבלו אותו. וכמו ניצחונו של אלוהים על האלילים,

כך צריכה העדות של יוחנן להביא לניצחון האמונה במשיח. בשני המשפטים למי שכנגדם מתנהל המשפט אין אפשרות להעלות את טענותיהם.

המערכה השנייה במחזה המבויים של המשפט עוברת מהעולם ומן הספרה הקוסמית אל הזירה האנושית, אל ההיסטורית הארצית – אל בית עניה שבעבר הירדן ואל הפעילות של יוחנן כמטביל. המשפט לובש אופי גלוי וברור יותר, ובמרכזו מתנהלת חקירה של העד.³¹ עתה נוקב המחבר במפורש בשם מי שלא קיבלו אותו – הכוהנים והלויים מירושלים ששלחו היהודים הפרושים (א, יט-כח). קבוצות אלה אמורות לייצג את כלל ההנהגה היהודית שדחתה את ישוע.³²

בדרך כלל נקשרת סצנה זו למגמות הפולמוסיות של האוונגליון הרביעי כנגד תלמידי יוחנן המטביל שהאמינו במשיחיותו של יוחנן ולא בזו של ישוע. לפי הסבר זה יוחנן עצמו הורה שהוא איננו המשיח, איננו אליהו ואיננו נביא אלא רק קול קורא במדבר, ובכך דחה את הציפיות המשיחיות שנתלו בו. אולם במסגרת המחזה דמוי המשפט נראה לי שסצנה זו היא מעין חקירה שבה ביקש האוונגליסט לבסס את מהימנותו

של יוחנן כעד. ההנהגה היהודית בירושלים שמעה על עדות יוחנן המטביל,³³ ונציגיה באו לבדוק אם יש להאמין לעד הזה אם לאו. השאלה הראשונה נוגעת בלב העניין: 'מי אתה', הם שואלים, 'כדי

31 על בית עניה, על הקשיים שבזיהוי המקום ועל הפתרונות שהוצעו לקשיים אלה ראו: ר' ניר, 'זירת הפעולה של יוחנן המטביל – היסטוריה ותיאולוגיה', י' חן וא' שגריר (עורכים), לראות ולגעת: עלייה לרגל ומקומות קדושים ביהדות, בנצרות ובאסלם, מחקרים לכבוד אורה לימור, רעננה תשע"א, עמ' 115-119. על אופייה המשפטי של סצנה זו ראו: בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 45; Th.L. Brodie, *The Gospel according to John: A Literary and Theological Commentary*, New York 1993, pp. 148-152

32 השם יהודים מופיע באוונגליון הרביעי בדרך כלל ככינוי לחוגים העוינים את ישוע בקרב השכבות המשפיעות – הפרושים והכוהנים הגדולים. ראו: ה', י, טו, טז, יח; ז, א, יג; ח, מח, נב, נז; ט, יח, כב; י, כד, לא, לג; יא, ח; יב, יד, לא, לו, לח; יט, ז, יב, יד, לא, כ; יט. וראו: שנקבורג (לעיל, הערה 3), עמ' 287, 293; M. de Jonge, *The Testament of the Twelve Patriarchs: A Critical Edition of the Greek Text*, Leiden 1978, p. 142; F.J. Moloney, "The Jews" in *the Fourth Gospel: Another Perspective*, *Pacifica*, 15 (2002), p. 29; ברט (לעיל, הערה 5), עמ' 143.

33 על הזיקה בין עדות יוחנן בפסוק יט לעדותו בפסוקים ו-ה ראו: E.L. Miller, *Salvation-History in the Prologue of John: The Significance of John 1:3-4*, Leiden 1989, p. 6

**צילינים אריתראים
באתר הטבילה
בירדן (2014). על
גלימת הצילינים
מודפס ציור של יוחנן
המטביל את ישו
(צילום: יובל בדולח)**

שניתן תשובה לשולחינו. מה אתה אומר על עצמך? (א, כב).³⁴ מטרת חקירה זו לבחון אם יוחנן כשיר לעדות: מיהו? מה מידת קרבתו לנאשם? הוא נשאל שלוש פעמים לזהותו – האם הוא המשיח, אליהו או הנביא? תארים אלה, שהם בעלי משמעות אסכטולוגית, נקשרו בישוע וביוחנן.³⁵ המשלחת מנסה לברר אם העובדה שתארים אלה נקשרו גם ביוחנן מעידה על קרבה בין השניים, שעלולה לפסול את עדותו. יוחנן דוחה כל קשר כזה. בהמשך יוחנן חוזר פעמיים על הטענה שהוא לא הכיר את ישוע (א, לא, לג). לדעתי סצנה זו אינה פולמוסית; להפך, היא נועדה לבסס את עדותו של יוחנן ולהוכיח שהוא עד נאמן, ושעדויותו איננה מוטת. בניגוד לעדותו של ישוע, שהפרושים אמרו לו: 'אתה מעיד על עצמך. עדותך איננה נאמנה' (ח, יג), יוחנן צריך להצטייר כעד חיצוני, אובייקטיבי ובלתי תלוי, שעדותו איננה מושפעת מקרבה כלשהי לישוע, וזאת בהתאם למשפט העברי, המחמיר בדרישות הכשירות לעדות ופוסל עדים שהם קרובים או נוגעים בכך.³⁶ אוירת המשפט בסצנה זו באה לידי ביטוי במונחים שהשתמש בהם האונגליסט. שוב נזכרת העדות (ἡ μαρτυρία) של יוחנן בפני המשלחת (א, יט), אבל עתה נוספו עוד ביטויים משפטיים: יוחנן 'הודה ולא התכחש אלא הודה'. לפועל להודות (ὁμολογέω) יש משמעות משפטית, ופירושו להסכים, להודות במשהו בפני

דמותו של יוחנן האונגליסט בציור בכתב-יד קרולינגי מן המאה התשיעית, הספרייה העירונית באפרני (Épernay), צפון צרפת

מישועו.³⁷ כברית החדשה מופיע מונח זה לצד הפועל להכחיש, לדחות (ἀρνέομαι), ושניהם מבטאים שתי עמדות מנוגדות כלפי ישוע – האמונה וההודאה בו כנגד ההתכחשות לו (מתי י, לב-לג).³⁸

34 לדברי ברורי 'אחת המטרות העיקריות של הליך משפטי, במיוחד בשלב החקירה המוקדמת, היא לעמוד על אופיו של הנחקר, לחשוף את פרצופו האמתי' (ברורי ולעיל, הערה 31, עמ' 149). וראו: לואיז (לעיל, הערה 23), עמ' 113.

35 לתארים אלה המיוחסים לישוע ראו: מרקוס ו, יד-טו; לוקס ז, ט-ז; כ, ו; יוחנן ו, יד; ז, מ. 'הנביא' ביוניתי מופיע באונגליין הרביעי עם הארטיקל ὁ προφήτης, והכוונה אולי לנביא האידיאלי המובטח בדברים יח, טו-יח, ושזוהה עם משה ומתגלם בישוע. ראו: מעשי השליחים ג, כב; ז, לו. על הזיקה בין ישוע למשה באונגליין הרביעי ראו: זקוביץ ורוור (לעיל, הערה 9), עמ' 27-41; פריי (לעיל, הערה 9), עמ' 65-66. וראו עוד על ישוע כנביא: מרש (לעיל, הערה 14), עמ' 119; בולטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 90; קונצלמן (לעיל, הערה 18), עמ' 336; הרטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 20. על דמותו של יוחנן המטביל כאלהו ראו: ר' ניר, 'יוחנן המטביל בן דמותו של אליהו: להיבטיה של מסורת נוצרית', קתדרה, 139 (ניסן תשע"א), עמ' 55-78; על דמותו של יוחנן כנביא ראו: מתי יא, ט-יג; כא, כ; לוקס ז, כ; על התפיסה שיוחנן הוא משיח ראו: לוקס ג, טו-טז. על נביאים בתקופת הבית השני ודמותו של יוחנן כנביא ראו: וב (לעיל, הערה 3), עמ' 307-348.

36 משנה, סנהדרין ג, א, ה; מ' אלוך, המשפט העברי³, ירושלים תשמ"ח, עמ' 596.

37 W.F. Arndt & F.W. Gingrich, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago, 1957, s.v. ὁμολογέω, p. 571. הערך ὁμολογέω, עמ' 708.

38 הפועל להודות באותה משמעות ראו: יוחנן ט, כב; מעשי שליחים כד, יד; האיגרת אל הרומים י, ט; איגרת יוחנן הראשונה ב, כג; ד, ב; איגרת יוחנן השנייה ז; חזון יוחנן ג, ה; האיגרת השנייה אל הקורינתים ט, יג; הפועל להתכחש ראו: לוקס יב, ח-ט; מעשי שליחים ג, יג; איגרת פטרוס השנייה ב, א; האיגרת השנייה אל טימותאוס ב, יב.

יוחנן, כפי שמתבקש מעד מהימן, מודה בפומבי בפני היהודים שהתנגדו למשיח כי הוא מאמין בישוע ובמשיחיותו ואין הוא מתכחש לו או דוחה אותו.

המערכה שבה נבחנת האובייקטיוויות של העד מכינה את הצופה למערכה השלישית במחזה, שהיא החשובה ביותר. הסצנה הבאה מתקיימת למחרת היום, ועל הכימה נמצאים לא נציגי העולם ולא ההנהגה היהודית של עם ישראל ההיסטורי אלא ישראל, הגרעין של עם ישראל החדש שהולך בעקבות ישוע ומאמין בו.³⁹ במרכז מערכה זו נערך מעין מסדר זיהוי שבו העד הראשי מתבקש להצביע על הנאשם ולזהותו במפורש. יוחנן רואה את ישוע בא לקראתו והוא אומר ללא היסוס 'הנה שה האלוהים הנושא'⁴⁰ את חטאת העולם' (א, כט). וכדי שלא יהיה ספק בזיהוי חוזר יוחנן על עדותו מן הפרולוג: 'זה הוא שאמרתי עליו "אחרי בא איש אשר הוא כבר לפני, כי קודם לי היה"' (א, ל). באוונגליונים הסינופטיים לא נאמר במפורש למי כיוון יוחנן בהכריזו 'הנה חזק ממני בא אחרי, אשר אינני ראוי לכרוע ולהתיר את שרוך נעליו' (מרקוס א, ז; מתי ג, יא; לוקס ג, טז), והוא שלח שליחים מבית האסורים כדי לשאול את ישוע 'אתה הוא הנועד לבוא או נחכה לאחרי?' (מתי יא, ג; לוקס ז, יט). לעומתם האוונגליון הרביעי אינו מותיר מקום לספק. הוא מפגיש את השניים, יוחנן רואה את ישוע בעיניו ממש, מצביע עליו ומזהה אותו בפומבי.⁴¹

הכתוב חוזר ומדגיש כי העדות של יוחנן היא בלתי תלויה, וכי העד איננו משוחד. פעמיים חוזר הכתוב על כך שיוחנן לא הכיר את ישוע קודם לכן (א, לא, לג). אמנם קביעה זו ניתנת להסבר על רקע המסורת הנוצרית המצויה לראשונה אצל יוסטינוס, ושלפיה המשיח צריך להיות בלתי ידוע עד גילויו על ידי אליהו, מסורת שיש לה ביטוי באוונגליונים הסינופטיים ובאוונגליון הרביעי (ז, כז).⁴² אבל מכיוון שבאוונגליון הרביעי יוחנן המטביל איננו מזוהה עם אליהו, יש לחפש לדעתי פתרון אחר להדגשה במקרה זה. על רקע תפאורת המשפט ניתן להבין את קביעותיו של יוחנן כניסיון לבסס את מהימנות עדותו ולהדגיש את האובייקטיוויות שלה. פעמיים הודאה זו באה לאחר ההכרזה בדבר משיחיותו של ישוע – בפעם הראשונה לאחר שהוא אומר 'זה שאמרתי עליו "אחרי בא איש אשר הוא כבר לפני כי קודם לי היה"', ובפעם השנייה לאחר שהוא מעיד 'ראיתי את הרוח יורדת משמים כינה ונחה עליו' (א, לב-לג).⁴³

למהימנות עדותו של יוחנן בקטע זה תורמת ההדגשה שהיא מבוססת על ראייה. הכתוב מזכיר מספר פעמים שיוחנן ראה והעיד: 'למחרת ראה יוחנן את ישוע בא לקראתו. אמר יוחנן: "הנה שה

39 המונח ישראל באוונגליון הרביעי מכוון לעם האלוהים החדש, שהוא גרעין הכנסייה: ישוע קרא לנתנאל 'בן ישראל שאין בו מרמה' (א, מז); נתנאל כינה את ישוע 'אתה מלך ישראל' (א, מט), ועל כך מצביע הדימוי של ישוע לסולם יעקב-ישראל, שמלאכי אלוהים עולים ויורדים בו. ראו: בואמר (לעיל, הערה 27), עמ' 21; בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 204; 56; F.B. Craddock, *John* (Knox Preaching Guides), Atlanta 1982, pp. 20-21; ארנסט (לעיל, הערה 2), עמ' 204.

40 ὁ αἰψων, ואולי יש לתרגם 'המסיר' או 'המסלק' את חטא העולם. ראו: בולטמן (לעיל, הערה 12), עמ' 53.

41 ארנסט (לעיל, הערה 2), עמ' 203.

42 יוסטינוס, דיאלוג עם טריפון ח, ד; מט, א; קי, א. ראו: בולטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 91; בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 53-52; בואמר (לעיל, הערה 27), עמ' 8; ניר (לעיל, הערה 35), עמ' 78-55.

43 הרגש על כך שיוחנן לא הכיר את ישוע קודם לכן יכול לבוא גם כנגד המסורת בלוקס שיוצרת קרבה משפחתית בין השניים (לוקס א, לו).

האלוהים הנושא חטאת העולם" (א, כט);
 'העיד יוחנן ואמר: "ראיתי את הרוח
 יורדת משמים כיונה ונחה עליו. אני לא
 הכרתיו, אלא שהשולח אותי להטביל
 במים הוא אמר אלי, 'זה שתראה את הרוח
 יורדת ונחה עליו, הוא המטביל ברוח
 הקודש'. ואני ראיתי והעדתי שזה הוא
 בן האלוהים" (א, לב-לד); 'למחרת [...]'
 כראותו את ישוע מתהלך אמר: "הנה שה
 האלוהים" (א, לו). חשיבותה של הראייה
 ותרומתה לביסוס מהימנות העדות עולה
 מתוך השימוש במונחים עדות ולהעיד,
 המדגישים את חשיבותה של העדות
 מיד ראשונה – על פי ראייה או שמיעה.
 באוונגליון הרביעי הראייה היא אחד
 התנאים לאמונה בישוע, ורק מי שיודע
 ומכיר את הדברים מכיל ראשון ובאופן
 בלתי אמצעי יכול להעיד, כפי שאמר
 ישוע לנקדימון: 'אמן אני אומר לך, את
 אשר אנו יודעים אנחנו מדברים ואת אשר
 ראינו על זה אנחנו מעידים' (ג, יא).⁴⁴

יש בקטע הנדון שלושה פועלי ראייה
 (θεάομαι, βλέπω ו-ὁράω [ιδεῖν]),
 המבטאים היבטים שונים של ראייה
 ותורמים למהימנות עדותו של יוחנן.⁴⁵

כאשר יוחנן מזהה את ישוע שבא לקראתו כשה אלוהים, הכתוב משתמש בפועל שמתייחס לראייה
 חושית של ממש (βλέπω) ובכך הוא מדגיש את הידיעה האישית שנובעת מראייה ממשית. אבל
 כאשר יוחנן רואה 'את הרוח יורדת משמים כיונה ונחה עליו' ואומר כי הוא ראה והעיד ש'זה הוא בן
 האלוהים', השתמש האוונגליסט בשני הפעלים האחרים, המבטאים ראייה סמלית ורוחנית.⁴⁶ יוחנן

יוחנן מטביל את
 ישו בירדן ומעליו
 רוח הקודש
 בדמות יונה, ציור
 של פיירו דלה
 פרנז'סקה (1450)
 לערך
 (הגלריה הלאומית
 בלונדון)

44 ראו גם: ג, ו; מ; יב, מד-מה; יט, לה. לעתים האמונה היא התנאי לראייה – מי שמאמין רואה. ראו: יוחנן יא, מ; מתי
 ט, כז-ל. על חשיבותה של עדות הראייה באוונגליונים בכלל ובאוונגליון הרביעי בפרט ראו: R. Bauckham, *Jesus and
 the Eyewitnesses*, Grand Rapids, MI & Cambridge 2006, pp. 5–11, 358–383.
 45 G.L. Phillips, 'Faith and Vision in the Fourth Gospel', קרוס (לעיל, הערה 4), עמ' 84–85.
 46 שם, עמ' 91; קולמן (לעיל, הערה 14), עמ' 55; בולטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 69–70; הנ"ל (לעיל, הערה 12), עמ' 72;
 פוטרי (לעיל, הערה 17), עמ' 198; דיואי (לעיל, הערה 25), עמ' 65–66; לינקולן (לעיל, הערה 25), עמ' 64. ראו גם: יט, לה.

המטביל ראה בירדן את הרוח יורדת על ישוע (א, לב) אבל הדבר שעליו הוא מעיד הוא למעשה טיבה האמתי של משיחיותו.

חשיבותה של מערכה זו לא רק בכך שיוחנן זיהה בה את ישוע במפורש כמושא עדותו אלא גם בכך שמתבהרים בה שני ההיבטים העיקריים בדמותו של ישוע שעליהם נקרא יוחנן להעיד – האלוהי והאנושי. היבטים אלה באים לידי ביטוי בכל אחד משני התארים שבהם כינה יוחנן את ישוע: 'שה אלוהים וכן אלוהים'.⁴⁷ התואר בן אלוהים (א, לד) תופס מקום מרכזי בכריסטולוגיה היוחננית. הוא מבטא את היחסים הייחודיים שבין ישוע הבן לבין אלוהים האב ואת האחדות שביניהם ('אני והאב אחד אנחנו' וי, לו) והוא מבטא בגלוי את דמותו האלוהית הזוהרת של ישוע.⁴⁸ אך הוא כבר רומז להיבט האנושי שבדמותו כבן אלוהים שימות על הצלב, כפי שאמר ישוע בתפילתו ערב הסגרתו: 'אבי, באה השעה. פאר נא את בנך בכבוד למען

יוחנן מטביל את ישו בירדן, איקונה ממנזר סנטה קתרין, המאה השתים-עשרה

47 הקריאה 'בן אלוהים' בפסוק לד שנויה במחלוקת. בכמה כתבי-יד ואצל כמה מאבות הכנסייה נכתב 'בחיר אלוהים' (ὁ ἐκλεκτός του θεού). על פי קריאה זו ייתכן שזוהו רמו לפסוק 'הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי נתתי רוחי עליו משפט לגוים יוציא' (ישעיה מב, א) וכן לתהלים ב, ז. ראו את הדיון אצל בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 57. בראון קיבל את הקריאה 'בחיר אלוהים' כי לדעתו מנקודת ראות תאולוגית קשה לשער שסופרים נוצרים החליפו את 'בן האלוהים' בתואר 'בחיר אלוהים', ואילו החלפה מ'בחיר אלוהים' ל'בן אלוהים' אפשרית. הבחירה בכינוי בן אלוהים יכולה להיות מושפעת לדעתו מסיפורי הטבילה ('אתה בני אהובי'). ראו גם: הרטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 27. אולם לדעתי יש להעדיף את הקריאה 'בן אלוהים'. ראשית, זוהי הקריאה המופיעה ברוב כתבי-היד ביוונית, והמקובלת על רוב הפרשנים. שנית, המונח בחיר והצירוף בחיר אלוהים (ἐκλεκτός του θεού) אינם מופיעים כלל באוונגליון הרביעי, ואילו הצירוף בן אלוהים הוא מפתח להבנת התאולוגיה של האוונגליון הרביעי. התואר בחיר לישוע מופיע באוונגליונים הסינופטיים רק פעם אחת, 'משיח אלוהים הבחיר' (ὁ Χριστός του θεού ὁ ἐκλεκτός) [לוקס כג, לה].

48 ראו עוד: יוחנן ג, יח; ה, כה; י, לו; יא, כז; יז, א; יט, ז. וראו: לינקולן (לעיל, הערה 25), עמ' 63; פריי (לעיל, הערה 9), עמ' 71-74.

יפאר הבן אותך. למען ייתן חיי עולם לכל מי שנתת לו, כפי הסמכות שנתת לו על כל בשר' (יז, א-ב).⁴⁹

אולם העדות שבה באים לידי ביטוי באופן הבהיר ביותר שני הפנים בדמותו המשיחית של ישוע היא תיאורו כ'שה אלוהים הנושא חטאת העולם' (א, כט). אין כמו דימוי זה כדי לתאר את ישוע האדם המושפל והנרדף שבמותו על הצלב הסיר את חטאי האנושות או כיפר עליהם מחד גיסא, ושעתיד להביא תשועה כוללת וזוהרת לעולם מאידך גיסא.⁵⁰ רוב החוקרים מסבירים את הדימוי בזיקה לקרבן הפסח (שמות יב, ה) ולדמותו של עבד ה' (ישעיה נג).⁵¹ ההשוואה של ישוע לשה הפסח רווחת בברית החדשה בכלל ובאונגליון הרביעי בפרט: ישוע נשפט למוות בדיוק בזמן שהכוהנים שחטו את קרבן הפסח במקדש (יט, יד); הספוג רווי החומץ שהונח על אזוב, ושהוגש לו כאשר היה על הצלב (יט, כט), רומז לאזוב שמרחו בו את הדם של שה הפסח על מפתן הישראלים במצרים כדי שאלוהים יפסח על בתייהם (שמות יב, כב); והאונגליסט הרביעי ראה את התגשמות הכתובים על קרבן הפסח 'ועצם לא תשברו בו' (שמות יב, מו; במדבר ט, יב) בכך שאף אחת מעצמות ישוע לא נשברה (יט, לו). הזיקה של שה האלוהים לקרבן הפסח מבליטה את ההיבט האנושי שבקרבנו של ישוע אך גם את הבטחת הגאולה שבתחייתו. שני היבטים אלה מתגלמים בקרבן הפסח כפי שהוא התפרש בזיקה לסעודה האחרונה ולאוכריסטייה הנוצרית.⁵² שני הפנים שבדימוי שה האלוהים עולים גם מזיקתו לדמות עבד ה' (ישעיה נב-נג), שנתפס כפרוטוטיפוס לישוע. תיאורו של העבד הבזוי, הנלעג וידוע החולי המשווה לשה נאלם המובל לטבח (ישעיה נג, ז) מבליט את ההיבט האנושי בדמותו של ישוע,⁵³ אך ההבטחה לעבד שבעתיד 'ירום ונשא

49 ראו גם: ג, טז-יז. היבט זה עולה גם מהזיקה של התואר בן אלוהים, כבנו יחידו של אלוהים, לסיפור עקדת יצחק (בראשית כב) שעומד ביסוד סיפור הצליבה ומות הכפרה של ישוע. ראו: J.E. Wood, 'Isaac Typology in the New Testament', *NTS*, 14 (1967-1968), pp. 586-587; C.H. Dodd, *The Interpretation of the Fourth Gospel*, Cambridge 1968, pp. 230-238; S. Virgulin, 'Recent Discussion of the Title "Lamb of God"', *SCR*, 13 (1961), p. 76.

50 הפועל 'הנושא' או 'המסיר' מופיע בפסוק כט בלשון הווה (ἀφρων), ומכאן שישוע מסיר את חטאי העולם מאז ועד עתה. ניתן ללמוד שהכוונה בדימוי זה למות הכפרה של ישוע גם מן השימוש באותם המונחים ממש באגרת יוחנן הראשונה ג, ה; ב, ד; י, א; ז. לדימוי של שהה כקרבן ראו גם: חזון יוחנן ה, ו, ט; ז, יד. וראו: שנקנבורג (לעיל, הערה 3), עמ' 298; בולטמן (לעיל, הערה 12), עמ' 53-54; G.L. Carey, 'The Lamb of God and Atonement Theories', *Tyndale Bulletin*, 32 (1981), p. 118. על המונח שה אלוהים המצביע על מותו של ישוע ועל התשועה שעמו ראו: פריי (לעיל, הערה 9), עמ' 106-107.

51 ברנרד (לעיל, הערה 14), עמ' 43-44; בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 58-63; בולטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 96; וירגולין (לעיל, הערה 49), עמ' 74-80; C.W. Skinner, 'Another Look at "The Lamb of God"', *Bibliotheca Sacra*, 161 (2004), pp. 97-99; פרוויינדה (לעיל, הערה 12), עמ' 91-93, 103; ברודי (לעיל, הערה 31), עמ' 152; לינקולן (לעיל, הערה 25), עמ' 62; אפרון (לעיל, הערה 10), עמ' 205.

52 על הקשיים העולים מהבנת דימוי זה בזיקה לקרבן הפסח ראו: קריי (לעיל, הערה 50), עמ' 101; מרש (לעיל, הערה 14), עמ' 123; ברט (לעיל, הערה 5), עמ' 142. יש לציין כי באונגליון של יוחנן לא נזכרו במפורש הסעודה האחרונה וייסודו של סקרמנט האוכריסטיה. ייתכן כי הדימוי של שהה בזיקה לקרבן הפסח, כמו נס הלחם (יוחנן ו, ד-טו) והנאום של ישוע על הלחם האמתי (ו, לה, מה-נח), רומזים לפולחן זה. על הרמזים לסקרמנט האוכריסטיה באונגליון הרביעי ראו: R. Nir, *The Destruction of Jerusalem and the Idea of Redemption in the Syriac Apocalypse of Baruch*, Atlanta 2003, p. 142.

53 ראו גם: מעשי שליחים ח, לב-לה.

וגבה מאד' (שם נב, יג) התפרשה באוונגליון הרביעי כביטוי להיבט האלוהי והנשגב שבדמותו.⁵⁴ הפן האלוהי בדימוי שה האלוהים עולה גם מזיקתו האפשרית לאיל או לשה האסכטולוגי, המנצח ומשמיד את הרוע בעולם, המופיע בתיאור המשפט הסופי בספרות האפוקליפטית.⁵⁵

להבנת מקומו של יוחנן באוונגליון הרביעי כעד מהימן חשובה גם ההכרזה שהושמה בפיו על מות הכפרה של ישוע ועל התשועה שהוא עתיד להביא לעולם במותו המתגלמים בדימוי של שה האלוהים. קביעה זו נאמרה באוונגליונים הסינופטיים מפי ישוע בטקס סעודת הפסח (הסעודה האחרונה) המתקיימת בסוף דרכו (מרקוס יד, כד; מתי כו, כח; לוקס כב, כ), והושמעה באוזני תלמידיו בלבד. הפעם הראשונה שהכרזה זו מושמעת באוונגליונים שלא מפי ישוע, בפומבי ובראשית דרכו, היא מפיו של יוחנן המטביל. יוחנן העד המהימן הוא היחיד שראה עוד לפני טבילתו של ישוע⁵⁶ ובראשית הסיפור האוונגלי את המשמעות האמתית של משיחיותו – מותו על הצלב המכפר על חטאי העולם ומביא בכך תשועה נצחית לאנושות.

המערכה האחרונה במחזה המשפט מתרחשת למחרת, עם ניצחונו של המשיח על מקטרגיו. עדותו של יוחנן נשאה פרי. הוא מצביע שוב על ישוע, והפעם בפני שני תלמידיו, ואומר: 'הנה שה אלוהים', ובשמעם את העדות הם מאמינים לו והולכים אחר ישוע ללא היסוס (א, לז-לח).⁵⁷ אין להתפלא שיוחנן חזר על הדימוי שה האלוהים בפני תלמידיו, שהרי זהו הביטוי הבהיר ביותר למשיחיותו של ישוע על שני היבטיה – סבלו ומות הכפרה שלו על הצלב והתחייה ועלייתו הזוהרת השמימה. התלמידים מבינים את משמעות הדימוי ומשום כך הם נכונים מיד ללכת בעקבות המשיח. בניגוד ליהודים, המייצגים את ישראל ההיסטורי, שדחו את המשיח ולא האמינו בו, תלמידיו של יוחנן מצאו את המשיח (א, מא), זיהו אותו עם 'ישוע בן יוסף מנצרת', ובכך ייסדו את ישראל החדש, את

54 על הזיקה שבין תיאורי נשגבותו של ישוע באוונגליון הרביעי לשיירי עבד ה' ראו: פריי (לעיל, הערה 9), עמ' 110, 192-190, 212-213. על עבד ה' כפרוטוטיפוס לישוע ועל הקשיים שבדימוי של ישוע, כשה אלוהים, לעבד ה' ראו: בולטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 96; סקינר (לעיל, הערה 51), עמ' 96; קריי (לעיל, הערה 50), עמ' 105-107; C.K. Barrett, 'The Old Testament in the Fourth Gospel', *JThS*, 48 (1947), pp. 155-156

55 ראו למשל: צוואת יוסף יט, א-ה; חנוך א, צ, ט-טז; חזון יוחנן ז, יז, יד, אף שבמקומות אלה בחזון יוחנן השה נקרא ἀπρόιον ולא ἀμύος כפי שהוא נקרא במסורת שלפנינו. וראו: דוד (לעיל, הערה 49), עמ' 236-237; בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 59-60; R.E. Brown, 'John the Baptist in the Gospel of John', idem, *New Testament Essays*, Milwaukee 1965, p. 137; D.B. Sandy, 'John the Baptist's "Lamb of God": Affirmation in its Canonical and Apocalyptic Milieu', *JETS*, 34 (1991), pp. 447-460. לנימוקי המתנגדים להשוואה זו ראו: קריי (לעיל, הערה 50), עמ' 104. היו שראו את מקורות היניקה של דימוי זה גם בשה לעולה בעקדת יצחק (בראשית כב, ח); בכבש המובל לטבח בירמיה יא, יט; בסוגי הקרבנות המוקרבים בבית המקדש או בשעיר שנשלח למדבר ביום הכיפורים כדי לסלק את החטאים. יש להניח כי מקורות ההשפעה השונים נשזרו יחדיו בדימוי זה, כמו בדימויים ובסמלים אחרים, במיוחד באוונגליון הרביעי. ראו: דריל (לעיל, הערה 28), עמ' 75-78; קריי (לעיל, הערה 50), עמ' 107, 111; ברט (לעיל, הערה 54), עמ' 155-169; וכן: זקוביץ ורוזר (לעיל, הערה 9), עמ' 45-57.

56 אף שבאוונגליון הרביעי לא נאמר במפורש שיוחנן הטביל את ישוע, הסצנה שבה הוא רואה את הרוח יורדת משמים כינה ונחה על ישוע מכילה את הקווים העיקריים של תיאור הטבילה באוונגליונים הסינופטיים. על מידת הזיקה שבין סצנה זו לסיפור הטבילה באוונגליונים הסינופטיים ראו: בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 65-66; הרטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 26. לדעת ברקה הטבילה של ישוע נרמזת כבר קודם לכן, במילותיו של יוחנן על 'הבא אחרי' (א, כו-כו). ראו: B.W. Badke, 'Was Jesus a Disciple of John?', *Evangelical Quarterly*, 62, 3 (1990), p. 201

57 על חשיבות השמיעה לביסוס העדות ראו: יב, יז-יח. הזיקה שבין שמיעה לאמונה ראו: ה, כד; ח, מה-מו; י, כז. וראו: בולטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 69; הניל (לעיל, הערה 12), עמ' 60, 71.

יוחנן המטביל ו'שה האלוהים' בשטיח קיר המכונה 'מדונה של הגן', מנזר סן ז'אן סוורן (Saint-Jean-Saverne), אלזס, צרפת, המחצית השנייה של המאה השש-עשרה

גרעין הכנסייה הנולדת, ההולך אחר ישוע, ולו מובטחות הכפרה והתשועה הגלומות בדימוי השה.⁵⁸ מערכה זו במחזה המשפט מסתיימת בהבטחה של ישוע לתלמידים: 'אתם תראו את השמים פתוחים ומלאכי אלוהים עולים ויורדים על בן האדם' (א, נא). תיאור זה מבוסס על חלום יעקב (בראשית כח, יב) ומבטיח להולכים אחרי ישוע שיעלו בסולם אל שער השמים הפתוח, ושיהיו עמו, עם בן האדם, בשמים, כפי שהיו עמו עלי אדמות, כי הוא נקודת החיבור בין השמים לארץ.⁵⁹ עם

58 ברנרד (לעיל, הערה 14), עמ' 28.

59 בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 84, 89-91; המרטון-קלי (לעיל, הערה 10), עמ' 227-228; אפרון (לעיל, הערה 10), עמ' 206. ראו גם: מתי כו, טז; טז, כז-כח.

תמונה זו יורד המסך ומסתיימת עדותו של יוחנן במחזה המשפט המוצג באוונגליון הרביעי. העדות הראשונה ניתנה בפני העולם, הקוסמוס, שלא הכיר במשיחיותו של ישוע; העדות השנייה ניתנה בפני משלחת של ההנהגה היהודית שדחתה את ישוע; העדות השלישית ניתנה בפני עם ישראל החדש; והעדות הרביעית ניתנה בפני התלמידים – גרעין הכנסייה המתהווה. עדותו של יוחנן השיגה אפוא את מטרתה – היא הצליחה לדחות את מתנגדי ישוע והביאה לכך שיאמינו בו.⁶⁰

יוחנן המטביל במים כעד מהימן לישוע המטביל ברוח הקודש

תפקידו של יוחנן כעד מהימן בא לידי ביטוי גם בסצנה ייחודית לאוונגליון הרביעי, שמתוארת בה פעילותו כמטביל במקביל לישוע (ג, כב-ל). באוונגליונים הסינופטיים ישוע התחיל את פעילותו הציבורית לאחר שיוחנן נאסר, ותקופות פעילותם נפרדות בבירור זו מזו (מרקוס א, יד; מתי ד, יב; לוקס ג, יט-כ; ד, יד). לעומת זאת באוונגליון הרביעי ישוע ויוחנן פועלים במקביל – ישוע מתואר כמי שעסק גם הוא בטבילה, ואף נחל הצלחה גדולה מזו של יוחנן (ג, כג, כו).⁶¹ גם סצנה זו יכולה להתברר על רקע תפקידו של יוחנן כעד המהימן. כפי שכבר הציעו כמה חוקרים, יש להבין את הטבילה שהטביל ישוע לא כטבילה במים, כפי שהיא מוסברת בדרך כלל,⁶² אלא כטבילה ברוח, שמעניקה לנטבל את רוח הקודש.⁶³

בעוד שעל טבילת יוחנן נאמר במפורש שהיא קשורה למים ('שכן מים רבים היו שם'),⁶⁴ על טבילת ישוע נאמר רק כי הוא בא עם תלמידיו לארץ יהודה ושם שהה עמם והטביל, ללא אזכור של מקור מים כלשהו (ג, כב). טבילה של ישוע ברוח הקודש מתיישבת עם הדגשת זיקתו לרוח בהמשך הפרק: את ישוע שלח אלוהים, והוא שנתן בידיו את הכול (ג, לה),⁶⁵ ועל כן בכוחו של ישוע להעניק את הרוח בשפע ולא בצורה מדודה (ג, לד),⁶⁶ ובאמצעותה הוא מנחיל למאמינים בו 'חיי עולם' (ג, לו). אם מבינים את הטבילה של ישוע ברוח הקודש, גם התלונה של תלמידי יוחנן על הצלחת טבילתו

60 ארנסט (לעיל, הערה 2), עמ' 206; ברודי (לעיל, הערה 31), עמ' 161-162. על היכרותו של האוונגליסט הרביעי את המסורת הסינופטית ניתן ללמוד מן ההערה שפעילותם זו התקיימה 'עוד לפני שהושלך יוחנן לכלא' (ג, כד) ומן התוספת המאוחרת 'אם כי ישוע עצמו לא הטביל אלא תלמידיו' (ד, ב). ראו: בולטמן (לעיל, הערה 3), עמ' 168; 'הנ"ל (לעיל, הערה 12), עמ' 58; דוד (לעיל, הערה 49), עמ' 311.

62 ראו למשל: R.L. Webb, 'John the Baptist and His Relationship to Jesus', B. Chilton & C.A. Evans (eds.), *Studying the Historical Jesus: Evaluations of the State of Current Research*, Leiden, Boston & Köln 1998, pp. 221-223

63 M. Dibelius, *Die urchristliche Überlieferung von Johannes dem Täufer*, Göttingen 1911, pp. 111-113; דוד (לעיל, הערה 49), עמ' 309-311; ברודי (לעיל, הערה 31), עמ' 203-204; לואוי (לעיל, הערה 23), עמ' 170; קולמן (לעיל, הערה 3), עמ' 64-65; R. Schütz, *Johannes der Täufer*, Zurich & Stuttgart 1967, pp. 94-99; ארנסט (לעיל, הערה 2), עמ' 204.

64 לדעת שיץ גם שם המקום שבו יוחנן מטביל, עינון, שמקורו במילה עין, יכול לסמל קיומם של מים. ראו: שיץ (שם), עמ' 95.

65 הקביעה שאלוהים נתן בידיו את הכול חוזרת הרבה באוונגליון הרביעי. בין הרברים שהוא נתן לו: 'כל המשפט' (ה, כב, כז); סמכות 'על כל בשר' (ז, ב); מאמינים (ו, 37); חיים בעצמו (ה, כו); השם האלוהי (ז, ו, יא, יב) דברים לומר (ז, ח); זוהר (ז, כב). וראו ברומה לזה: מתי יא, כז; לוקס י, כב. קביעות אלה מביאות לביטוי את הפן האלוהי של ישו. ראו: בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 162.

66 לקריאה שבה ישוע הוא הנושא של המשפט והוא המעניק את הרוח ראו: שיץ (לעיל, הערה 63), עמ' 94.

של ישוע מוכנת יותר. לפי המסופר פרץ ויכוח בין תלמידי יוחנן לבין יהודי⁶⁷ על אודות ההיטהרות (καθαρισμός), ומיד לאחריו באו התלמידים אל יוחנן ואמרו לו: 'רבי, האיש אשר היה אתך בעבר הירדן ואשר העדת עליו, הנהו מטביל והכול באים אליו' (ג, כה-כו). הוויכוח נסב על השאלה מהי הטבילה שמביאה להיטהרות, טבילת יוחנן במים או טבילת ישוע, שמעניקה את רוח הקודש. לפי הכתוב אנשים העדיפו להיטבל בטבילה הנוצרית השלמה יותר ולא בטבילת יוחנן החלקית.⁶⁸ גם דברי התלמידים ליוחנן מלמדים שהכוונה לטבילת ישוע ברוח הקודש, שכן כתוב זה מתייחס לעדות של יוחנן על ישוע 'בבית עניה מעבר לירדן' (א, כח), ושם 'העיד יוחנן ואמר 'ראיתי את הרוח יורדת משמים כיונה ונחה עליו [...] הוא המטביל ברוח הקודש' (א, לב-לג). טבילת ישוע ברוח הקודש מתיישבת גם עם תשובתו לנקדימון, 'אם לא ייוולד איש מן המים והרוח לא יוכל להיכנס למלכות האלוהים' (ג, ה), ועם הדגשת חשיבותה של הרוח (ג, ו-ח).

באוונגליונים הסינופטיים טבילת ישוע ברוח הקודש היא הבטחה לעתיד,⁶⁹ ואילו באוונגליון הרביעי מתואר ישוע כמטביל ברוח הקודש בהווה, כפי שמעיד השימוש בפרטיקיפיום פרזנטטי בביטוי 'הוא המטביל [ὁ βαπτίζων] ברוח הקודש' (א, לג). על כך שישוע מטביל כבר בהווה ניתן ללמוד גם מקביעתו של יוחנן 'אני מטביל במים אבל ביניכם עומד אחד שאינכם מכירים אותו' (א, כו), כלומר האחד הזה כבר נמצא בין האנשים ומטביל ברוח הקודש, ויוחנן רק צריך לזהות אותו. על ההטבלה בהווה מלמדת גם ההדגשה הייחודית לאוונגליון הרביעי שהרוח לא רק יורדת אלא 'יורדת ונחה [μένον] עליו' (א, לג), כלומר מעתה ואילך הרוח מצויה עם ישוע עלי אדמות והיא שמאפשרת לו להטביל ברוח הקודש.⁷⁰

פרשנות זו סותרת אמנם במידת מה את הנאמר 'שהרי עוד לא נשלחה רוח הקודש כי ישוע טרם נתפאר בכבוד [ἐδόξασθη] (ז, לט), ואת העובדה שההתפארות בכבוד, כלומר התגלות רוממותו ונשגבותו של ישוע באופן פומבי ולעין כול, מושגת רק עם מותו על הצלב (יז, א-ה) ועם התחייה.

67 'עם יהודי' או 'עם יהודים' – שתי הקריאות, ביחיד וברבים, הן קדומות, אולם נראה שלשון היחיד, שהיא נדירה אצל יוחנן, היא המקורית. ראו: B.M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, London 1971, p. 205. היו שהציעו כי במקום המילה 'יהודי' היה כתוב 'ישוע' או 'אלה של ישוע'. ראו: גוגל (לעיל, הערה 3), עמ' 89; Ch.H.H. Scobie, *John the Baptist*, London 1964, p. 154; שנקנבורג (לעיל, הערה 3), עמ' 413; לוואזי (לעיל, הערה 23), עמ' 171; ארנסט (לעיל, הערה 2), עמ' 208. ביקורת על הצעה זו ראו: וב (לעיל, הערה 62), עמ' 223; על הקשיים בהבנת המונח יהודי כאן ראו עוד: U.C. von Wahlde, "The Johannine 'Jews': A Critical Survey", *NTS*, 28 (1982), pp. 49-50.

68 וב עמד על משמעות המילה καθαρισμός, שמתייחסת באוונגליון הרביעי למנהגי ההיטהרות היהודיים (יוחנן ב, ו), ושמופיעה במשמעות זו גם באוונגליונים הסינופטיים (מרקוס א, מד; לוקס ב, כב). אם כך לדעתי המחלוקת עם היהודי נועדה להראות כי גם אם טבילת יוחנן איננה הטבילה הנוצרית השלמה היא כבר נמצאת בצד הנוצרי של המתנס ולא בצד של מנהגי ההיטהרות היהודיים. ראו: וב (לעיל, הערה 62), עמ' 222. טיילור, שביקשה להוכיח כי השלטונות היהודיים העריכו את יוחנן ולא התנגדו לו, הציעה לקרוא: 'ויכוח החל בין תלמידי יוחנן ויהודי בנוגע לטהרה', כלומר היהודי נמצא באותו הצד עם תלמידי יוחנן. ראו: E.J. Taylor, *The Immerser: John the Baptist within Second Temple Judaism*, Grand Rapids, MI & Cambridge 1997, pp. 195-196.

69 'אני הטבילתי [ἐβαπτισα] אתכם במים אך הוא יטביל [βαπτίσει] אתכם ברוח הקודש' (מרקוס א, ח; מתי ג, יא; לוקס ג, טז; מעשי שליחים, א, ה; יא, טז).

70 קולמן (לעיל, הערה 3), עמ' 65; קדרוק (לעיל, הערה 39), עמ' 17; בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 66; לינקולן (לעיל, הערה 25), עמ' 63.

אבל אפשר ליישב קושי זה בכך שעל פי האוונגליון הרביעי ישוע התפאר בכבוד אלוהים עוד 'בטרם היות העולם' (יז, ה); הוא נגלה למאמינים בו בהתגשמות, כאשר 'הדבר נהיה בשר ושכן בתוכנו; ואנחנו ראינו את כבודו, כבוד בן יחיד לפני אביו' (א, יד); תפארתו עלי אדמות נראתה לעיני תלמידיו עם הנס בכפר קנה (ב, יא),⁷¹ והיא רק הגיעה לביטוי המלא והגלוי עם מותו ותחייתו.⁷² על פי התפיסה של האוונגליון הרביעי, רוח הקודש איננה רק הבטחה אסכולוגית לעתיד, אלא כבר בהווה היא מוענקת למאמינים ושורה עליהם בנצנוציה הראשונים, והיא תופסת את מקומה מטבילה המרכזית העולה בחשיבותה על טבילת יוחנן במים.

דוד פלוסר הדגיש את הזיקה של הטבילה ברוח הקודש שעליה בישר יוחנן המטביל (מרקוס א, ח; מתי ג, יא; לוקס ג, טז; מעשי שליחים א, ה; יא, טז) להענקת הרוח באחרית הימים בהשראת נבואת יואל 'והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר' (יואל ג, א), שהנביא דימה אותה לזיקת מים.⁷³ העובדה שישוע מטביל בהווה ברוח הקודש מבטאת את התפיסה של האוונגליון הרביעי שאחרית הימים כבר החלה. על עליונותה של טבילה זו ברוח הקודש כביטוי לראשיתם של אחרית הימים נקרא יוחנן להעיד הן בפני כלל היהודים – המיוצגים בקטע זה על ידי היהודי – שלא האמינו בישוע, והן בפני תלמידיו יוחנן, שעדותו צריכה להעמיק את אמונתם. בכך מילא יוחנן את התפקיד שהטיל עליו אלוהים: טבילתו במים באה להעיד על ישוע כמשיח המטביל ברוח הקודש (א, לא-לג).⁷⁴

71 ברודי הציע ליישב קושי זה בכך שהפרקים הראשונים באוונגליון הרביעי מרמזים על מה שבא לאחריהם. כך הפרולוג הוא סינתזה של כל האוונגליון כולו, והיין בכפר קנה רומז לשעתו האחרונה של ישוע. ראו: ברודי (לעיל, הערה 31), עמ' 204-205.

72 על רעיון ההתפארות של ישוע ועל ביטויי הנשגבות בבשורה של יוחנן ומשמעותם ראו: דוד (לעיל, הערה 4), עמ' 9; פריי (לעיל, הערה 9), עמ' 201-226. העובדה שבדמותו הארצית ישוע עדיין לא התפאר בכבוד באופן מלא יכולה ללמד שגם הטבילה ברוח הקודש שהוא מקיים איננה הטבילה הנוצרית השלמה; זו יכולה להתקיים רק לאחר שהוא התפאר בכבוד, כלומר לאחר מותו ותחייתו. ראו: כ, כב-כג.

73 ד' פלוסר, 'טבילת יוחנן וכת מדבר יהודה', הנ"ל, יהדות ומקורות הנצרות, תל-אביב תשל"ט, עמ' 89-94. לדעת פלוסר אין לפרש את הטבילה ברוח הקודש שעליה בישר יוחנן המטביל כרמז לטקס טבילה כלשהו אלא יש להבינה כנבואה להענקת הרוח באחרית הימים. טבילה זו איננה שונה בתוכנה מטבילת יוחנן, ורק מאוחר יותר ניתנה לה משמעות נוצרית. יתרה מזו, לדעתו כבר בטבילת יוחנן פעלה רוח הקודש – כאשר טבל ישוע ירדה עליו רוח הקודש בדמות יונה (מרקוס א, י; מתי ג, טז; לוקס ג, כב). פלוסר ביסס טענה זו על הדמיון בין טבילת יוחנן לטבילה שנהגה בקומראן, שבה רוח הקודש מטהרת את חטאות הטובל, ואילו המים מטהרים אחר כך את בשרו (סרן היחד, טור ב, שורה 25 – טור ג, שורה 12). אני מקבלת את הטענה שהענקת רוח הקודש היא ביטוי לבואם של אחרית הימים, והיא תוארה כשפיכת הרוח בהשראת הנבואה של יואל שהפכה להיות בעדה הנוצרית הצעירה הביטוי האידאלי לאחרית הימים (מעשי שליחים ב). עם זאת לדעתי אי אפשר לנתק אותה מזיקתה לטבילה הנוצרית השלמה. בניגוד לטבילת יוחנן במים, שלדעתי מייצגת טבילה נוצרית קדומה וחלקית, הטבילה של ישוע ברוח הקודש ובשם ישוע מייצגת את הטבילה הנוצרית השלמה. אשר לאפשרות שבטבילת יוחנן כבר פעלה רוח הקודש, לא ניתן ללמוד על קיומה מן המקרה של ישוע, שהוא מקרה ייחודי, ושהרוח שיוורת עליו היא רוח אלוהית שיוורת בשעת הטבילה ולא רוח שיוחנן או טבילתו יכלו להעניקה. בכל מקרה פלוסר עצמו הודה ש'לא מצאנו אמנם עדות מפורשת כי יוחנן האמין שרוח הקודש פועלת בשעת הטבילה, אך סיפור המעשה על טבילת ישוע מצביע על פעולת הרוח בשעת טבילת יוחנן' (פלוסר ושם), עמ' 92.

74 קולמן עמד על כך שבתשובה למשלחת שבאה לחקור אותו לא הנגיד יוחנן את טבילתו במים לטבילת ישוע ברוח הקודש כמו באוונגליונים הסינופטיים אלא לישוע המשיח עצמו (א, כו). לדעת קולמן כשיוחנן הנגיד את טבילתו במים למשיח הוא התייחס בעצם לטבילה הפאולינית, שבה הנטבל מזדהה עם גופו של ישוע, עם מותו ועם תחייתו (איגרת אל הרומים 1, ג-ה). מכאן שיוחנן הוא עד לא רק לטבילה הנוצרית ברוח הקודש שנקשרת בשמו של ישוע אלא גם לטבילה הפאולינית בדמו של המשיח. ראו: קולמן (לעיל, הערה 3), עמ' 63-64.

מהימנות עדותו של יוחנן בסצנה זו מבוססת לא על ראייה אלא על שמיעה: השמועה שישוע מטביל, ושהכול באים אליו, נמסרת ליוחנן מפי תלמידיו (ג, כו); הוא קורא להם להיות עדים לדבריו, כלומר להיות עדי שמיעה (ג, כח), ומדמה את עצמו ל'ידיד החתן העומד ושומע אותו' (ג, כט). העדות של יוחנן על עלינות טבילתו של ישוע ברוח הקודש היא הסצנה האחרונה שבה נוטל יוחנן חלק פעיל באוונגליון הרביעי, ואחריה הוא יורד מן הבימה.

האומנם ויכוח עם תלמידי יוחנן?

במחקר רווחת הרעה שהאוונגליון הרביעי משקף ויכוח שהתקיים כביכול בין העדה הנוצרית לבין תלמידי יוחנן המטביל, חברי כת בפטיסטית שראו ביוחנן ולא בישוע את משיחם, ושיצרו פולחן שהתחרה בזה של ישוע. על פי תפיסה זו הקביעות באוונגליון הרביעי השוללות מיוחנן כל תפקיד משיחי – קביעות שחלקן נאמרות מפיו שלו – נועדו לערער ציפיות משיחיות אלה.⁷⁵

הסברה בדבר קיומה של קבוצה מוגדרת של תלמידי יוחנן שהייתה נפרדת מן העדה הנוצרית מבוססת בעיקר על אזכורים של תלמידי יוחנן באוונגליונים שעולה מהם כי הם קיימו מנהגי צום ותפילות שונים מאלה של תלמידי ישוע,⁷⁶ על האזכור של תלמידים באפסוס שהכירו רק את טבילת יוחנן, ושלא שמעו על רוח הקודש (מעשי שליחים יח, כד – יט, ז), וכן על שני קטעים בחיבור 'פסידו-קלמנטינים' שעולה מהם כי תלמידי יוחנן המטביל האמינו שהוא המשיח ולא ישוע.⁷⁷

האם יש באזכורים אלה כדי לבסס את הטענה בדבר קיומה של כת בפטיסטית של תלמידי יוחנן המטביל, שלא הייתה חלק מן התנועה הנוצרית, במאה הראשונה לסה"נ, בתקופה שבה התחבר האוונגליון הרביעי?⁷⁸ על שאלה זו ניתנו תשובות שונות, המשקפות את הניסיונות לשחזר את

75 W. Baldensperger, *Der Prolog des vierten Evangeliums: Sein polemisch-apologetischer Zweck*, Freiburg 1898
 גוגל (לעיל, הערה 3), עמ' 76, 105; J. Thomas, *Le mouvement Baptiste en Palestine et Syrie (150 AV.J.C. - 300 J.C.)*, Gembloux 1935, pp. 104–113; O. Cullmann, *Le problème littéraire et historique du roman Pseudo-Clémentin*, Paris 1930, pp. 238–242; הג'ל (לעיל, הערה 3), עמ' 60–62; ברנרד (לעיל, הערה 14), עמ' 36; ברואן (לעיל, הערה 2), עמ' lxvii–lxx; שנקבורג (לעיל, הערה 3), עמ' 251–252; ברט (לעיל, הערה 5), עמ' 142; ון אוניק (לעיל, הערה 3), עמ' 408–409; סקובי (לעיל, הערה 67), עמ' 186–202; E. Käsemann, 'The Disciples of John the Baptist in Ephesus', idem, *Essays on New Testament Themes*, London 1964, pp. 136–148
 וינק (לעיל, הערה 3), עמ' 98–103; לינקולן (לעיל, הערה 25), עמ' 61.

76 יוחנן א, לז; ג, כה-כו; תלמידי יוחנן צמים ראו: מרקוס ב, יח; מתי ט, יד; לוקס ה, לג; יא, א; תלמידי יוחנן קוברים את גופתו ראו: מרקוס ו, כט; מתי יד, יב; יוחנן שולח את תלמידיו אל ישוע ראו: מתי יא, ב; לוקס ז, יח-יט.

77 פסידו-קלמנטינים, הכרות א, נד; א, ס Ante-Nicene Fathers, eds. A. Roberts & J. Donaldson, VIII, Buffalo) W. Frankenberg, *Die syrischen Clementinen mit griechischem Paralleltext: Eine Vorarbeit zu dem literargeschichtlichen Problem der Sammlung*, Leipzig 1937, pp. 60, 64; E. Hennecke & W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, II, London 1975, p. 535; G. Strecker, *Das Judenchristentum in den Pseudoklementinen*, Berlin, 1981, 242–243

78 J.L. Teicher, 'The Teaching of the Pre-Pauline Church in the Dead Sea Scrolls: Has a Johannine Sect Ever Existed?', *JJS*, 4 (1953), pp. 139–153
 פלוסר עמד על הזיקה העמוקה שבין יוחנן המטביל לכת מדבר יהודה. לדעתו תלמידי יוחנן המטביל, שלא כחסידי ישוע, 'נשארו במסגרת היהדות ולא נכנסו תחת כנפי הדרת הדרשה' (פלוסר [לעיל, הערה 73], עמ' 81). אולם למרות קווי הדמיון לא ניתן לזהות את כת קומראן עם כת של תלמידי יוחנן המטביל ברוח העדויות הנוצריות.

התפתחותה ההיסטורית של העדה הנוצרית הקדומה על סמך המקורות המעטים והסבוכים שבידינו. אינני רוצה לערער על העמדה הרווחת, בעיקר משום שאינני חושבת שניתן להגיע לתשובה ודאית ומבוססת, אלא רק להציע פרשנות אפשרית נוספת שיש בה כדי לבסס באורח עקיף את המסקנות שהגעתי אליהן באשר למעמדו ולתפקידו של יוחנן המטביל באוונגליון הרביעי.

על התלמידים המתוארים בספר מעשי השליחים לא נאמר שהיו תלמידי יוחנן המטביל אלא רק שנטבלו בטבילת יוחנן (מעשי השליחים יט, א-ז). המונחים תלמידים (μαθηταί) ומאמינים (πιστεύσαντες), המתארים את התלמידים באפסוס, משמשים בספר מעשי השליחים לציון נוצרים,⁷⁹ וטבילת יוחנן, 'טבילה של תשובה' [βάπτισμα μετανοίας] לשם סליחת חטאים' (לוקס ג, ג; מרקוס א, ד), איננה אלא טבילה נוצרית קדומה שהטרימה את הטבילה הנוצרית השלמה בשם ישוע ורוח הקודש, ושבה נטבלו נוצרים לפני שניתנה הרוח (יוחנן ז, ט).⁸⁰ הצגתה של טבילת יוחנן כטבילה קדומה לעומת הטבילה הנוצרית השלמה מתיישבת עם דרכו של לוקס, מחבר ספר מעשי השליחים, בהציגו את יוחנן כמבשרו ומקדימו של המשיח ואת ישוע כעולה עליו.⁸¹ תשובתם של התלמידים לפאולוס שהם לא ידעו על קיומה של רוח הקודש (מעשי השליחים יט, ב), אין כוונתה שהם מעולם לא שמעו עליה, אלא שהם לא ידעו שהיא כבר מצויה בהווה. הם האמינו כי בואה של רוח הקודש יהיה בעתיד, כפי שהבטיח ישוע לתלמידיו: 'כי יוחנן הטביל במים, אבל אתם תטבלו ברוח הקודש בעוד ימים לא רבים' (מעשי שליחים א, ה).⁸² תלמידים אלה באפסוס היו כמו התלמידים בירושלים לפני שהללו קיבלו את רוח הקודש בחג השבועות (פֶּנְטֶקוֹסְטָה; מעשי שליחים ב, ד). אין מדובר בקבוצה עוינת או מתחרה למאמיני ישוע, והראיה – שהם לא התנגדו להיטבל 'לשם האדון ישוע', לקבל את רוח הקודש עם סמיכת הידיים ולהפוך לנוצרים גמורים.⁸³

אפשר ללמוד שמדובר בנוצרים גם מהמסופר על אפולוס, שידע רק על טבילת יוחנן אך היה נוצרי 'מלומד בדרך האדון וברוח נלהבת דיבר ולמד היטב על אודות ישוע'. כאשר שמעו אותו פריסקילה ועקילס הם הסבירו לו את דרך האדון ביתר דיוק, וכאשר רצה ללכת לאֶכֶיָה עודדו אותו האחים וכתבו לתלמידים שם לקבלו. משהגיע לשם הוא עזר רבות למאמינים, 'כי בפומבי ובתוקף הוכיח ליהודים והראה על ידי הכתובים שהמשיח הוא ישוע' (מעשי שליחים יח, כה-כח).⁸⁴

79 סקובי (לעיל, הערה 67), עמ' 132, 187-202; טייכר (שם), עמ' 143; גוגל (לעיל, הערה 3), עמ' 104; E.J. Foakes-Jackson & K. Lake, *The Beginning of Christianity, I: The Acts of the Apostles, IV*, London 1933, p. 237; C.K. Barrett, *The Acts of the Apostles: A Critical and Exegetical Commentary, II*, London & New York 2004, pp. 885, 893-894

80 טייכר (שם), עמ' 147; 181; .E. Ferguson, *Baptism in the Early Church*, Grand Rapids, MI & Cambridge 2009, p. 181; עמ' 147; עמ' 32-34; הנ"ל, 'עדותו של יוסף בן מתתיהו על יוחנן המטביל: בחינה מחודשת', 'גייגר, ח"מ כותן, וג"ד שטיבל (עורכים), ישראל בארצו: קובץ מאמרים ליוכלו של ישראל שצמן, רעננה תש"ע, עמ' 165-181.

81 A. Ash, 'John's Disciples: A Serious Problem', *Restoration Quarterly*, 45 (2003), pp. 90-93

82 ברקה (לעיל, הערה 56), עמ' 196.

83 בראון (לעיל, הערה 2), עמ' lxx-lxvii; הנ"ל, הקהילה (לעיל, הערה 27), עמ' 29-30, 70-71; טייכר (לעיל, הערה 78), עמ' 147-148; וינק (לעיל, הערה 3), עמ' 84-86.

84 גוגל (לעיל, הערה 3), עמ' 103; פואקס-ג'קסון ולייק (לעיל, הערה 79), עמ' 231; ברט (לעיל, הערה 79), עמ' 884, 887-888. קסמן דחה הסבר זה. לדעתו לוקס בכוונה ניסה לתאר את תלמידי יוחנן כנוצרים לא גמורים וזאת מטעמים

ולטר וינק טען בצדק כי אם פולחן עצמאי של יוחנן שהתחרה בזה של ישוע באמת היה ידוע לאוונגליסט והוא היה מעוניין לערער אותו, לא היה יוחנן מקבל תפקיד כה רם באוונגליון זה והיינו מצפים לראותו מתואר כמשיח שקר וכאנטי-כריסטוס או לפחות מוצג בצורה עוינת כפי שמוצגים היהודים.⁸⁵ אבל באוונגליון הרביעי, יותר מאשר בכל מקור אחר, הכנסייה נחשבת התפתחות ישירה של תלמידי יוחנן (א, לה-לז; ג, כב-ל; י, מ-מב).

גם העדות של ה'פסידו-קלמנטינים' אין בה הוכחה חד-משמעית לקיומו של ויכוח כזה בסוף המאה הראשונה לסה"נ.⁸⁶ חיבור זה בצורתו הסופית נכתב ככל הנראה בסוריה במאות השלישית-הרביעית. אמנם במחקר רווחת הדעה שהוא מבוסס על מקור קדום (Grundschrift) המתוארך לשנת 200-220 לערך, ושתי הפסקאות שנזכר בהן יוחנן נכללות באותו מקור משוער,⁸⁷ אך הכול מודים כי גם הוא עבר מספר עריכות. ככל אופן יוחנן המטביל מוצג בחיבור זה בצורה עוינת ביותר וכניגודו של ישוע המשיח. בימיו נוצרו כל תנועות המינות (הַרְזוּת), ובכללן הצדוקים, השומרונים והפרושים,⁸⁸ ועם תלמידיו הנבחרים נמנו שמעון מאגוס, שנחשב אבי כל הכפירות, ודוסיתאוס המין (ההרטיקן).⁸⁹ יוחנן המטביל נמנה עם הנציגים של נבואת השקר יחד עם דמויות שליליות כמו קין, עשיו, אהרן, שמעון מאגוס ואנטי-כריסטוס, והוא מוצג, אם כי לא בשמו, בין מי שנבראו מאישה (על יסוד מתי יא, יא), לעומת ישוע, שהוא בן אדם.⁹⁰ לעומת שנים-עשר התלמידים של ישוע, שמייצגים את שנים-עשר חודשי השמש, שלושים האנשים הסובבים את יוחנן, ובהם אישה שחצייה אדם, מייצגים

אפולוגטיים. לדעתו ניתן ללמוד מקטעים אלה על קיומה של קהילה בפטיסטית שהתחרתה בכנסייה הצעירה. לוקס לא יכול היה לתאר קהילה כזו, שראתה ביוחנן משיח, בלי לסכן את התפיסה של הכנסייה באשר לתפקידו של יוחנן המטביל כמבשרו של ישוע. גם סמיכת הידיים על ידי השליחים ביטאה את החתירה לביסוס הסמכות האפוסטולית ברוח האיראל של הכנסייה האחת הקדושה (Una sancta), בדומה לאמור במעשי השליחים ח, טז-יז. ראו: קסמן (לעיל, הערה 75), עמ' 142-148.

85 וינק (לעיל, הערה 3), עמ' 102-103; דוד (לעיל, הערה 49), עמ' 120; C.H. Dodd, *The Historical Tradition in the*; 298-300 *Fourth Gospel*, Cambridge 1963, pp. 298-300; ברקה (לעיל, הערה 56), עמ' 201; ארנסט (לעיל, הערה 2), עמ' 215-216; שנקנבורג (לעיל, הערה 3), עמ' 307; לואיז (לעיל, הערה 23), עמ' 97; E.J. Moloney, *The Gospel of John: Text and Context*, Boston & Leiden 2005, p. 53; ברט (לעיל, הערה 5), עמ' 142.

86 ה'פסידו-קלמנטינים' מורכב משני טקסטים – 'הכרות' (Recognitions), שהתחבר במקורו ביוונית אך הגיע לידינו רק בתרגום ללטינית ולסורית, ו'דרשות' (Homilies), שהגיע אלינו ביוונית. הדעות במחקר חלוקות ביותר על טיבו של החיבור ועל התאולוגיה הבאה בו לידי לביטוי, אבל מקובל לראות בו חיבור המשקף זרם יהודי-נוצרי אביוניטי או אלקסאי) או זרם יהודי-נוצרי גנוסטי. ראו: תומס (לעיל, הערה 75), עמ' 114-123; J.E.J. Goodspeed, *A History of*, 127, 128; E. Bammel, 'The Baptist in Early Christian Tradition', *NTS*, 18 (1971), p. 116; J. Irmscher, 'The Pseudo-Clementines', E. Hennecke & W. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, London 1975, pp. 532-535; F.S. Jones, *An Ancient Christian Source on the History of Christianity: Pseudo-Clementine Recognitions 1.27-71*. Atlanta 1995, pp. 157-167; idem, 'Jewish Tradition of the Sadducees', J.N. Bremmer (ed.), *The Pseudo-Clementines*, Leuven 2010, p. 235; J.N. Bremmer, 'Pseudo-Clementine: Texts, Dates, Places, Authors and Magic', *ibid.*, pp. 8-9; B. Pouderon, *La genèse du Roman Pseudo-Clémentin*, Paris, Louvain & Walpole 2012, pp. xvii, xxv, 41-42.

87 הכרות א, כז-עא.

88 שם א, נג-נד.

89 דרשות ב, כג, כד; הכרות ב, ח. וראו: B. Rehm, *Die Pseudoklementinen: Homilien*, I, Berlin 1965, p. 45; קולמן (לעיל, הערה 75), עמ' 181, 183; פודרון (לעיל, הערה 86), עמ' 180.

90 דרשות ב, טז-יז; ג, כב; הכרות ג, סא. וראו: רם (שם), עמ' 41-42, 64.

פסל המנציח את מגישתו של אלישבע, אמו של יוחנן המטביל, ומרים, אמו של ישו, בחצר כנסיית הביקור, עין-כרם (2007) (צילום: אבי דרוך)

את ימי החודש של הירח, שאיננו משלים את מהלכו החודשי.⁹¹ הדרך שבה מוצג יוחנן ב'פסידו-קלמנטינים' מתיישבת עם תיאורו בכתות גנוסטיות: כקנה המתנועע ברוח, והפוסח על שתי הסעיפים – בין הטפה ליהדות ובין הכרזה על ישוע המשיח.⁹² אם המסורת על יוחנן ב'פסידו-קלמנטינים' משקפת מציאות היסטורית כלשהי אפשר רק ללמוד ממנה על זרם יהודי-נוצרי או נוצרי-גנוסטי כלשהו במאות השלישית-הרביעית ששלל את מקומו של יוחנן המטביל המתואר כברית החדשה, אולי משום שראה אותו כמי ששייך לתקופת הנביאים, כלומר ליהדות מצד אחד ולישוע ולאוונגליון מן הצד האחר. תפיסה כזאת יכולה להתפתח על יסוד המסורות באוונגליונים. למשל הטענה בפי אחד מתלמידי יוחנן שהמטביל ולא ישוע הוא המשיח מבוססת על האמירה של ישוע שיוחנן גדול מנביא, וכי 'לא קם בילודי אישה גדול מיוחנן המטביל' (מתי יא, ט, יא). כל ניסיון לשחזר התפתחות רציפה של כת תלמידי יוחנן מן האוונגליון הרביעי ועד ה'פסידו-קלמנטינים' מבוסס בהכרח על השערות שאין להן יסוד במקורות שבידינו.⁹³ ההסבר לקביעות באוונגליון הרביעי השוללות מיוחנן כל תואר משיחי מצוי לדעתי במישור התאולוגי ולא ההיסטורי. חוקרים עמדו על המגמה ההולכת ומתפתחת באוונגליונים לקרב את יוחנן לישוע. מרקוס שמר באדיקות על ההפרדה בפעילות בין שני האישים – ישוע התחיל לפעול רק לאחר מאסרו של יוחנן (מרקוס א, יד), ויוחנן ניבא על מי שיבוא אחריו אך לא זיהה אותו במפורש עם ישוע. אצל מתי ולוקס התקרב יוחנן לישוע: בזמן הטבילה שוחח יוחנן עם ישוע

ולא רצה להטבילו, באמרו 'אני צריך להיטבל אצלך ואתה בא אלי?' (מתי ג, יד). לוקס הלך עוד צעד, הצמיד את סיפור לידתו של יוחנן לזה של ישוע, ויצר קרבה משפחתית בין אמהותיהם מרים ואלישבע (לוקס א, לו).⁹⁴ באוונגליון הרביעי הגיע תהליך זה לשיאו בנפילת המחיצות בין השניים:

91 דרשות ב, כג; הכרות ב, ח. וראו: רם (שם), א, עמ' 44.

92 אפיפניוס, פנירון 26, 6, 4-3.

93 לניסיונות שחזור כאלה ראו: תומס (לעיל, הערה 75), עמ' 89-139; C.H. Kraeling, *John the Baptist*, New York 1951; עמ' 187-202. pp. 158-187; סקובי (לעיל, הערה 67), עמ' 187-202.

94 קשר נוסף בין השניים נוצר על פי מתי (יא, ג) ולוקס (ז, יט) – בהתבסס על מקור Q – כאשר יוחנן שלח את תלמידיו מבית האסורים כדי לשאול את ישוע אם 'אתה הוא הנועד לבוא או נחכה לאחר?'

יוחנן הכיר את ישוע לא רק בדמותו האנושית כמו באוונגליונים הסינופטיים אלא הכיר גם את הפן האלוהי שבדמותו כאור שבא לעולם, כלוגוס שנהיה בשר וכדמות טרום-קיומית; כבר בראשית הדרך הוא זיהה את רוממותו של ישוע ואת יחסיו המיוחדים עם אלוהים כבן אלוהים, הוא הכריז על ייעודו המשיחי ועל המשמעות הגואלת (הסוטריולוגית) של מותו כשה אלוהים, והכיר ברוח הקודש ששורה על ישוע וביכולתו להעניק אותה כבר בהווה. באוונגליונים הסינופטיים יש קו גבול ברור בין יוחנן, השייך עדיין לתקופת הברית הישנה (מתי יא, יג), לבין ישוע, המצוי בעידן החדש של מלכות השמים, ואילו באוונגליון הרביעי קו גבול זה איננו קיים, כפי שאין כלל הבחנה בין תקופת הברית הישנה למלכות השמים. יוחנן המטביל באוונגליון הרביעי הוא כבר נוצרי, המאמין הנוצרי הראשון, שעיקריה של הכריסטולוגיה נישאים בפיו.⁹⁵

איקונה של יוחנן המטביל בסגנון אורתודוקסי שנמכרה כמזכרת לצליינים בתחנה החמישית של הווייז דולרוזה בעיר העתיקה בירושלים (2000)

מעמדו הרם של יוחנן המטביל בתאולוגיה של האוונגליון הרביעי והקרבה בינו לבין ישוע הולידו גם את הצורך להבחין ביניהם, שהרי בסופו של דבר דמותו של כריסטוס היא לב האמונה הנוצרית, ואת יוחנן שלח אלוהים רק כדי להעיד על אמתות משיחיותו.⁹⁶

*

לסיכום, יוחנן באוונגליון הרביעי איננו עוד הנביא הסובב בשולי המדבר והירדן, לבוש שיער גמלים וחגורת עור למותניו, אוכל חגבים ורובש יער, וקורא לטבילה של תשובה לסליחת החטאים ולבואה של מלכות השמים כמו באוונגליונים הסינופטיים. הוא גם אינו הנביא המוכיח המצליף בפרושים ובצדוקים שבאים להיטבל אצלו ומכריז על בואו של המשפט בקץ הימים. יוחנן המטביל באוונגליון הרביעי הוא העד המהימן שאלוהים שלחו להעיד על אמתות משיחיותו של ישוע על שני פניה, האלוהי והאנושי.

מקומו המיוחד כעד מהימן מתבטא בקביעה של ישוע שעדות יוחנן היא עדות אמת, וברשימת העדויות שמנה ישוע, רק מעשיו של ישוע עצמו, אלוהים והעדויות של הכתובים מרוממים ממנה (ה, לא-לב).⁹⁷ באזכור האחרון של יוחנן באוונגליון הרביעי נאמר: "יוחנן לא עשה שום נס", אמרו "אך כל מה שאמר על האיש הזה היה אמת", ורבים האמינו בו שם' (י, מא-מב). שלא כמו ישוע, יוחנן לא חולל נסים, אך עדותו הייתה עדות אמת, והוא השפיע על רבים להאמין במשיח. זה היה תפקידו באוונגליון הרביעי, והוא מילא אותו בנאמנות.

95 שנקנבורג (לעיל, הערה 3), עמ' 302; ארנסט (לעיל, הערה 2), עמ' 191; פנקרו (לעיל, הערה 24), עמ' 212; וינק (לעיל, הערה 3), עמ' 106; לינקולן (לעיל, הערה 25), עמ' 59.
 96 בויס (לעיל, הערה 14), עמ' 86; ארנסט (שם), עמ' 216.
 97 בראון (לעיל, הערה 2), עמ' 499, 501. באוונגליון הרביעי תופס המונח אמת מקום חשוב: ישוע הוא האמת (יד, ו), וכמו יוחנן הוא מעיד על האמת (יח, לז); רוח הקודש היא 'רוח האמת' (יד, יז); דברי אלוהים הם אמת (יז, יז), והאלוהים הוא אמת (ג, לג).